

UMIJEĆE RETORIKE U STARIJOJ HRVATSKOJ FILOZOFSKOJ BAŠTINI

U višestoljetnoj hrvatskoj povijesti filozofije retoričko umijeće, fenomen govorničtva i govornika jedna je od dominantnih disciplina gotovo svih duhovno-povijesnih razdoblja. Od europskog srednjovjekovlja i obrazovnog programa *triviuma* unutar *septem artes liberales*, ona nastavlja svoju genezu u antičkom grčkome mišljenju (sofisti, Platon, Aristotel i dr.) i u rimskih klasika govorničtva (Ciceron, Kvintilijan i dr.). U svojoj recepciji tijekom stoljeća ona ostaje paradigmom humanističkog obrazovanja, kulturnim i duhovnim idealom. Ostaje to od vremena latinista sve do novijeg vremena, pisaca, filozofa, književnika, umjetnika, znanstvenika, diplomata, izaslanika, teoretika države i prava, sve do "nove retorike" 20. stoljeća. O odnosu disciplina retorike, dijalektike, logike, gramatike, ali i poetike i matematike, njihove konfrontacije, međuzavisnosti i prožimanja različitih znanosti, svjedoči bogata literatura, djela, rasprave, dijalozi, analize i tumačenja. Velika je recepcija antičkih retoričkih djela, orijentacija i tendencija, tumačenja i analiza. Odnosi se to na pitanja naravi tog umijeća, definicije, vrsta, strategija i metoda, funkcija i ciljeva, njenog mjesta i uloge. Svu širinu i višedimenzionalnost njenih odrednica (epistemološko, gnoseološko, antropološko, jezičko, semantičko, semiotičko, poetičko, umjetničko, estetičko, etičko-pedagoško, opće-društveno, pravno-političko) pokazuju brojna djela domaćih filozofa, uglednih i istaknutih pojedinaca, često i samih vrsnih govornika. U članku navodimo samo neke od primjera značajnog doprinosa hrvatskoj povijesti retorike, ali i sudionika u europskom dijalogu mišljenja.

Ključne riječi: filozofija; teologija; retorika; jezik; mišljenje; znanje; uvjeravanje; *septem artes liberales*; hrvatski latinizam; književnost; pravo; politika; diplomacija; humanizam i renesansa; barok; Platon; Aristotel; Ciceron; Dante; M. Marulić; F. De Diversis; M. Vlačić-Ilirik; F. Vrančić; P. Skalić; F. Petrić; N. V. Gučetić; M. Monaldi

1.

U okviru istraživanja i proučavanja hrvatske filozofske baštine analizirat ćemo ukratko neke značajke i posebnosti dubrovačke renesansne poetike i retorike, ali i nekih značajnih predstavnika naših drugih sredina. Ovdje ćemo se prvenstveno zadržati na značenju i doprinosu spomenutoj problematici u *Nikole Vitova Gučetića /Nicoló Vito di Gozze/*. Jedan od osnivača dubrovačke renesansne filozofske škole, starinom i plemstvom istaknuti sljednik slavne dubrovačke obitelji, zauzima jedno od prvih mjesta u starijoj hrvatskoj kulturnoj i filozofskoj povijesti.

Predstavnik intelektualnoga, društvenog i duhovnog života dubrovačke kulturne sfere, svojim je kompleksnim i žanrovski raznorodnim i plodnim djelom, druge polovine 16. i dijela 17. stoljeća obilježio jedan u svemu zaseban tip kulture, kroz oblikovno jedinstvo književno-filozofskog, idejnog i znanstveno velikog, stoljećima vrijednosno tradiranog europskog korpusa mišljenja, njegovih temeljnih filozofskih koncepcija, pitanja i problema, smjerova i tendencija, stajališta i opredjeljenja. Ona nalaze svoje mjesto u njegovim dijaloški pisanim djelima i razmatranjima, kako onim estetičkim, tako i njegovim spoznajama i analizama prirodno-filozofskih pogleda, ekonomsko-gospodarstvenih ideja i društveno-politoloških teorija te posebice u njegovim brojnim i raznorodnim filozofsko-teološkim komentarima, onim objavljenim kao i u rukopisnoj ostavštini koja još čeka na svoje objavljivanje i prosudbu domaće i strane znanstvene javnosti.¹

U okviru istraživanja i proučavanja povijesti hrvatske filozofije postupno se pristupa jednom od njenih bazičnih zadataka - prevođenju Gučetićevih djela. Time se i upotpunjava integralna slika lika i opusa ovog dubrovačkog filozofa, o čemu svjedoče hrvatski prijevodi njegovih talijanski pisanih dijaloga o ljepoti i ljubavi, djela *O ustrojstvu država* i *O obitelji*. Pridružuje im se i najnoviji rad u tijeku u hrvatskom prijevodu njegovih komentara pisanih na latinskom jeziku, s područja retorike, *Komentari prve knjige Aristotelove retorike In primum librum Artis rhetoricorum Aristotelis* iz 1600. godine.² Tekst do sada neobjavljenih komentara ovdje donosimo u prijevodu Gorane Stepanić.

U svojem posvetnom pozdravu Francescu Maria della Rovere, posljednjem vojvodi Urbina i Pesara i grofu od Montefeltra, iz velike i slavne talijanske obitelji vladara, kondotijera venecijanske republike, isto tako i obitelji papa, te zaštitnika književnika i umjetnika, na samom početku iskazuje Gučetić svoju želju, kako kaže u svojoj pohvali, da pokoji porod njegova duha "pronađe svoj grob u njegovoj plemenitoj i glasovitoj knjižnici ... punoj svakovrsne mudrosti kao u kakvoj egipatskoj piramidi", ubrojivši i njega među svoje štíćenike, kako Gučetić sam ističe. Zavoljevši tu knjižnicu, a živeći za svoj - kako piše - noćni rad, odabrao je nju kao najprikladnije mjesto za svoje spise. Palače urbinskog vojvode u Urbinu i Pesaru³, tih po svemu renesansnih gradova u malomu, bile su značajna središta ondašnje humanističke kulture i umjetnosti, stjecišta pa i boravišta najodličnijih umjetnika i pisaca, glazbenika, znanstvenika, slikara i graditelja, kao

¹ V. moju monografiju: Lj. Schiffler, Nikola Gučetić, Zagreb, 1977., drugo dopunjeno izdanje: Nikola Vitov Gučetić, Zagreb, 2007., posebno poglavlja o njegovoj retorici.

² Nicolai Viti Gozzi Maioris, patritii Reipub. Ragusinae ex Accademia Insensatorum, In primum librum Artis Rhetoricorum Aristotelis commentaria, 1600. (ed. Princeps W. Potthoff, 2006.)

³ A. Mutnjaković, Vojvodska palača u Urbinu, Zagreb, 1992.

što su bili Leon Battista Alberti, Piero della Francesca, Giorgio Martini, Tizian, Pietro Bembo, matematičar Luca Pacioli i mnogi drugi, među ostalim i našijenaca, pisaca, graditelja, kipara, slikara i medaljera. Spomenimo samo benediktinca Mavra Orbinija, pisca i povjesničara, autora čuvenog djela *Il regno degli Slavi* (Pesaro, 1601.) koji se u biblioteci urbinskog vojvode u Pesaru upoznao s velikim djelima i drevne i novije povijesti, pa zatim majstore graditelje i kipare, *Franju i Lucijana Vranjanina/ Laurana*. Ovaj posljednji, nazvan „Schiavone“, radio je također i za dvor Sforza u Pesaru, a zajedno s bratom u Napulju, Riminiju i drugdje. U svoje vrijeme bila je na glasu velika i bogata biblioteka i kolekcija umjetnina pripadnika ove porodice. Urbinskom je vojvodi posvetio Gučetić i svoje različite teološke sastavke i komentare Averroesovoj raspravi o supstanciji svijeta. Njegovoj supruzi Liviji della Rovere posvećuje Gučetić, krajem srpnja 1607., svoje dijaloge o besmrtnosti i ljudskoj sreći koje piše na talijanskom jeziku u Dubrovniku, a čuvaju se među rukopisima u biblioteci Oliveriana u Pesaru. Bilo bi zanimljivo i važno pobliže istražiti sudbinu putova njegovih djela, a i eventualnih bližih veza i kontakata s ovom porodicom.

2.

Poetičko – retorička problematika renesansnog razdoblja našeg podneblja poput ranijih, pa i svih kasnijih duhovno-povijesnih i kulturnih razdoblja čitavog europskog prostora sve do danas, prvenstveno ima u prvom planu reinterpretaciju klasičnih temeljnih Aristotelovih spekulativno-teorijsko-filozofskih normativnih postavki kao modela koji je otvarao brojna epistemička, umjetnička, književno žanrovska, lingvistička, semiotička i druga otvorena pitanja i probleme. Kao i cjelokupna grčkorimska tradicija otvara ona brojne pristupe, stajališta, odnose i prijepore i kontroverze, prije svega poimanja biti, naravi, prirode i smisla jezika, odnosa riječi i jezika, govora i raspravljanja, pisanja i mišljenja, oponašanja, njihovih sličnosti i razlika, njihova predmeta, opsega, građe i oblika, vrsta, ciljeva i funkcija. U to je uključeno i jedno od bitnih pitanja koja zadiru u ovu složenu problematiku, a to su njihova uloga i mjesto u životu pojedinca i kolektiva, društva, koji impliciraju šira pitanja, uz estetičko-poetološka i ona etičko-moralna, politička i ideološka, a smjeraju na neka temeljna filozofska pitanja.

Tematika petnaest poglavlja prve knjige Aristotelove retorike koja je predmet Gučetićevih analiza obasiže uvodna centralna pitanja govorničkog umijeća, njegove definicije, razmatranje predmeta i metode retorike, njena mjesta među drugim umijećima, odnos retorike i dijalektike i njihovih distinktivnih obilježja, pitanja koja imaju svoj dugi povijesni razvoj. Gotovo najopsežniji dio Gučetićevih komentara odnosi se na Aristotelovu podjelu na utvrđene vrste go-

vora, uvjeravanje kao biti govorništva i njegovih metoda, probleme iznalaženja, ukrašavanja, rasporeda, pamćenja i samu izvedbu - govor. Gučetić velik dio svojih tumačenja i obrazlaganja posvećuje proučavanju fenomena političkoga govorništva, njegove teorijske spoznaje i praktičke djelatnosti, njegove svrhe, definicija sreće, zadovoljstva i podjele dobara. Međutim, opseg Gučetićeve interesa dotiče i tematiku drugih knjiga Aristotelove retorike, posebice renesansno-barokno značenje teorije čuvstava, uloge raspoloženja u ljudi i funkcija (zavist, ljubav, mržnja, koristoljublje i dr.), dakle fenomen ljudskih karaktera, ali i tehničkih karakteristika i posebnosti govornikovih sposobnosti, stila, uveličavanja ili umanjivanja (Aristotel govori o opširnosti i sažetosti elita), sklada, harmonije, slikovitosti, duha i mašte, uloge uma i oštroumlja, kao odlika govornikovog stila i njegovih vrlina, nadalje entimema, isticanja pogrešaka i zabluda govora i zaključivanja, govornikove uvjerljivosti i njegova djelovanja na dušu slušatelja.

Život i pravo riječi, njen odnos s mišljenjem i duhovnim disciplinama, a onda i svakodnevnom životnom praksom, uređenim javnim i privatnim životom, postaje konceptom savršenosti kao ideal vremena renesanse i postrenesanse, ujedno ideal Gučetićeve slobodnoga Grada - Republike. U njemu govornik zadobiva posebnu poziciju, on je doslovce, kao što reče Ciceron u prvoj knjizi u svojem *Govorniku*, „kormilo državne uprave“ zadobiva poštovanje kao politički subjekt stvaranja države, te instrumentalnu moć i ugled, utjecaj na odgoj i kulturu, javno mnijenje i mišljenje, ukratko na stil života. Zadržat će tu svoju odliku i mjesto tijekom 17. stoljeća, ali bitno mijenjajući svoj karakter, postajući sve to više negativnom retorikom, s obzirom na manipuliranje i igru na duhovnu slabost, nesposobnost mišljenja i neprosvijećenost naroda, posebice u monarhističkom uređenju. Jezična kultura, učena retorika, filozofija jezika baš kao i pjesništvo ili povijesna znanost, filozofija, politika, imaju ono nešto zajedničko – a to je *riječ*, svaka međutim, zadržavajući svoje specifičnosti i razlike. Moć jezika temelji se prvenstveno na spoznaji nekih bitnih odnosa istine i spoznaje, na antropološku, etičku i kulturno-društvenu dimenziju čovjeka, na teoriju i praksu i njihovu interakciju. Retorička kultura, govorništvo kao najviše umijeće mudrosti od najranijih vremena je onaj uvijek živi ideal novog elana građanske gorljivosti, izvor i uzor posebice Dubrovačke Republike koji u antičkoj i kasnijoj tradiciji, u Aristotelu, a onda naročito u rimskim piscima i političarima, prije svega u Ciceronu, klasiku govorništva, a zatim Kvintilijanu, Demostenu i mnogima koje obilato citira u mnogim svojim djelima, nalazi u Gučetiću najviše retoričko-književne autoritete. Izvori su mu u tradiciji platonizma i neoplatonizma, srednjovjekovlju, patristici, skolastici i razdobljima humanizma i renesanse koja nastoje pomiriti Platonovo i Aristotelovo učenje. Brojne su Gučetićeve referen-

ce i tumačenja Boetija, Alberta Velikog, Tome Akvinskog, Filopona, Duns Skota, Teofrasta, Makrobija, Amonija, Simplikija, Temistija, Speusipa, Hermagore, Aleksandra od Halesa, P. Lombardusa, pozivanja na Dantea, Petrarku, Bocaccia, P. Ramusa, R. Agricolu, M. Ficina, D. Barbara, J. Sannazara i druge. Poznavanje velike literature autora, prijevoda i komentara nije bio samo odraz njegovog velikog knjiškog entuzijazma i eruditnosti, nego i ponesenost pansofijskim idealom njegova vremena.

Najbolje je pojmió značenje antičke retorike, Platonov nauk o dijalektici kao traženje istine kroz razgovor i za razliku od ovog Aristotelovo određenje dijalektike kao vještine, umijeća raspravljanja, upoznat s doktrinama starih grčkih škola i njihovih rimskih tumača i sljedbenika. Gučetićeva pozivanja na Ciceronov autoritet i tumačenja njegovih postavki teorije govornika i govorništva, retorike i dijalektike kojoj je cilj prvenstveno područje dokazivanja istine, nalaze uporište u Ciceronovoj tezi kako umijeće govorništva „leži svima otvoreno“, kako savršeni lik govornika podrazumijeva i odslikava ne samo kulturu, znanje, naobrazbu, domišljatost, pamćenje, tehničku moć uvjeravanja, afektivni element (*pathos*) nego i duh, genijalnost, oštroumlje, dovtljivost, mudrost, razmišljanje, uz jezični stil i elemente izlaganja, elokucije i dikcije. Opća korisnost govornika, znalačka uporaba ukrasa, slika i prispodoba sadrže i traže njegovu gotovo poetičku, atehničku, stvaralačko-fantazijsku, originalnu vrsnost; inspiraciju i entuzijazam. Nadalje, govornikov diskurs uključuju štoviše i psihologiju života, poznavanje prošlosti, čina i djela, uz spoznaju vlastite zbilje. Retorika, mnoga određenja njena pojma i njene podjele, vrste, ciljevi i funkcije, stoljećima su bili dio školske obuke i osnova humanističke kulture i edukativnog modela prema disciplinama slobodnih umijeća (*studia humanitatis*)⁴ tako i modernog europskog renesansnog polihistora. Učenjem klasičnih jezika, jezika, ljepote antičkih spisa obnavljale su se, poštovala e njegovale vrijednosti kulture i civilizacije. Gramatika, retorika, moralna filozofija, pjesništvo i povijest osnovice su tog novog probuđenog duha kompletne obnove.

Iz cjelokupnog Gučetićeva akribičnog mislitelja, erudite, istraživača i komentatora djela duge i velike prošlosti otkrivaju se temelji, motivi i razlozi pothvata koji je on sebi zadao, naime jedne neizravno formulirane, ali prisutne zadace pokušaja izgradnje retorike kao usustavljenog znanstvenog područja, sna i težnje velikih teoretika retoričko-poetičke tradicije. Disciplinarna povezanost retorike, dijalektike, filozofije i logike, odnosi njihovih sličnosti i razlika, sredstava,

⁴ Vidi M. Capellae, *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, dvojj. izd., Milano, 2004. (drugo izd.); Erazmo Rotterdamski, *De duplici copia verborum ac rerum*, 1512.; R. Agricola, *De inventione dialectica*, Coloniae, 1539; obj. 1479.; F. Petrarca, *De studio eloquentiae, Oratio de laudibus et dignitate eloquentiae et oratoriae scientiae, Opera*, 1538.

metoda, ciljeva i zadaće (tradicionalno formulirane u *docere, delectere, movere, poučiti, razveseliti, ganuti*), od najranijih vremena centralne su osi brojnih i složenih analiza, komentara i studija. Više od moći elokvencije i klasično prihvaćene trodijelne podjele govorništa na *sudski, savjetodavni i pohvalni, panegirički*, upravo je retorika trebala biti snaga i spas pojedinca i države. Ona je i osnovala države iu republike, kako to svojim primjerima obrazlaže Gučetić. On teorijski, ali i životno praktički, javno i djelatno formulira, pa i realizira svoj pojam i određenje, ulogu i važnost govorništa u svim granama društvenoga života kojemu ono zadaje cilj. Kao višekratno izabiran knez dubrovački i obnašajući mnoge državne službe, svojim je djelom, ali i životom, potvrđivao i ostvarivao staru grčorimsku maksimu „Grad, to si ti“, ili zbilju vlastitog doba, „Vijeće, to si ti“. Svojim poznavanjem funkcioniranja institucija vlasti, upoznat sa statutima, zakonima, odlukama, pravnim običajima i društvenim uređenjem, povijesnim i sadašnjim, svoje slobodne Republike, mogao je duboko pojmiti i razvidjeti tkivo, dušu, duh i samu ideju države i čovjeka, bitno određenog kao **homo politicus** u razdoblju prijeloma stoljeća i nove duhovne i ideološke klime protureformacije⁵, ozračja Tridentskog koncila (1545.-1563.). Slijedit će i novi tip reformatorske retorike, vjerskih religioznih govora punih pathosa. Iz te nove društvene i životne situacije ostavio nam je Gučetić i svoje priloge s različitih područja i različite tematike, od filozofskih i teoloških komentara do teorije državnštva i građanskog života. Na jednome mjestu u XXIX. poglavlju svojih komentara piše: „Tako u našoj Republici odluka senata, koji zovu Vijećem umoljenih, ima veću snagu nego odluka Malog vijeća. Isto tako, zakon koji donese Veliko vijeće dokida zakone koje je donijelo Malo vijeće. Veća ili manja važnost ili snaga odluka biva kao što bivaju odluke viših ili nižih, važnijih ili manje važnih državnih dužnosnika: ona državna služba koja posjeduje najveće ovlasti za izricanje odluka, propisa i zakona ujedno je najjača, kao što je niža državna služba slabija. Govornik stoga, u svojoj državi treba istražiti koja je najniža, srednja i najviša vlast, kako bi poslije poznao kakve su i koliko su jake njihove odluke.“

Iz Gučetićevih uvjerenja, stavova i filozofskog istraživanja govorničkog umijeća, njegovih praktičkih, ali i spekulativno-teorijskih izvedenih postavki, pokazuje se njegovo divljenje, i oni sažimaju višestoljetne formulacije i definicije

⁵ Duga je europska tradicija velikih filozofijskih obrada (traktata), rasprava, dijaloga, poslanica i govora od humanista, pisaca, moralnih filozofa i govornika do razdoblja koje je predmet ove rasprave, o govorništvu i stilu, eleganciji jezika tog starog antičkog modela, od Dantea, F. Petrarke, Erazma, R. Agricole, P. Bracciolinija, G. Trebisonde, do F. Robortella, L. Valle, N. Caussianusa, Ph. Melanchthona i dr., umnogomu anticipatora novog razdoblja novovjekovnog mišljenja, razdoblja reformacije i kasnijih razdoblja. Usp. Reden und Briefe italienischer Humanisten (izd. K. Müllner), Wien, 1859., München, 1970.; R. de Mattei, *Il pensiero politico italiano nell'età della contrariforma*, t. I. Milano - Napoli, 1982.

ovog složenog umijeća kojeg smatra dijelom praktičke filozofije. Kroz suptilne, eruditne komentarijstike prve knjige Aristotelova retoričkog umijeća, govornika i govorništva, distinkcija i kontroverza, polariziranja pojma i definiranja retorike kao znanosti odnosno umijeća progovara i dokumentarno Gučetić o vlastitom vremenu i osobnom znanju i iskustvu. Zadržava se on baš na prvoj knjizi koja mu je zanimljiva svojom tematikom i sastavnicama, retorike, etike i politike, sadržajnicama idejnoga, moralno-etičkog i državno-političkog kompleksa.

Lik i pojam Gučetićeve govornika vraća se antičkom idealu čestitog i dobrog čovjeka, od kojeg se traži, kako Ciceron sažima svoje učenje⁶, oštroumlje dijalektičara, misli filozofa, riječi pjesnika, pamćenje odvjetnika, glas tragika, gestikulacija glumca, poznavanje djela povjesničara, proučavanja pisaca. Sve to objedinjeno je u moći i svrsi njegova djelovanja kao obnovljen ideal renesansnog čovjeka i afirmacije riječi, značenja njenog čuvanja i bogaćenja kroz pisani izričaj i oblike izražavanja. Ponovno oživljava nekadašnja tijesna ovisnost disciplina dijalektike i logike, njihovih tehnika, štoviše njihovo izjednačenje kojim su se one smatrale sinonimima, a cilj im je bio uvjeravanje. Već od antike, to se mišljenje održalo i do srednjovjekovlja, zavisnost riječi i stvari, govora i mišljenja, *ratio* i *oratio* kroz pojam retorike i njene vrijednosti kao nositelja društvene moći. Gučetić upravo kao jedan od uglednih nositelja i predstavnika tradicionalne diobe retorike, obnaša znalački odgovorno, ne tek formalno konceptualnu, pravnu, ovu složenu funkciju, kažimo odmah patriotsku, društveno komunikativnu, moralnu, političku, kulturnu i civilizacijsku, smatrajući je i doživljavajući je dalekosežno kao formant i ferment teorije države i prava, temelj napredovanja i prosperiteta slobodne i pravedne zajednice ljudi kao oličenja najviših stvarnih, ne utopijskih osobnih i društvenih vrijednosti. Mnoga poglavlja komentara posvećuje on političkoj retorici, njenom predmetu, posebitostima i cilju. Idealan govornik idealan je čovjek, ideal dobra i čestitosti (*bonum et honestum*), ali i korisnosti (*utile*), slijedeći Ciceronovo stajalište: kakav je čovjek, takav mu je i govor. Njegov govor odgovarat će njegovim djelima, a njegova djela njegovom životu (pogl. dvadesetdeveto komentara). O tomu raspravlja on i u svom politološkom djelu *Dello Stato delle Repubbliche (O uređenju država)* i dodatku „Apologia del Honor civile“ („Pohvala građanskoj časti“)⁷, koja uz društveno političku problematiku sadrži i njegovu filozofiju čovjeka i sreće, njegova praktičkoga, etičkog i moralnog, kreposnog i čudorednog bića. Gučetić zastupa aristotelovski pojam dobra, raspravljujući o pravim, pa zatim o vanjskim dobrima koja se odnose na tijelo, zdravlje, ljepotu i snagu i ona između ovih dobara, naime prijateljstvo i

⁶ Ciceron, *O govorniku*, Zagreb, 2002. (prir. i prev. G. Stepanić).

⁷ Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*, Zagreb, 2000. (prev. S. Husić, N. Badurina).

sreću. Naglašava pritom čitavu skalu vrijednosti kao što su vrlina, slava, čast, pravednost, jednakost, mudrost, hrabrost, umjerenost, dobročinstvo i veliku dušnost, koje pribavljaju ljudima korist: „Korisnim dobrima zapravo se nazivaju ona koja nose neku prednost, a ona druga dobra su ugodna, jer ne prinose plod, niti donose ikakvu korist, već u ugodno doba godine predstavljaju utjehu i donose nasladu, kao što su mnogi posjedi naših plemića u Gružu. Ta dobra naš Filozof naziva slobodnim dobrima jer u njima nema druge koristi osim ljepote. A kada je mjesto po prirodi tako položeno da se s njega pruža vrlo dalek pogled u kojem uživamo, i da gledamo zeleno i ljupko drveće i vidimo ledenu vodu rijeka koje teku pored nas ili svjetlucavih i kristalnih potocića – ta dobra predstavljaju dio zemaljskih dobara jer stoje mnogo novaca premda od njih ne dobivamo nikakvu korist, kako na ovome mjestu naznačuje naš Filozof.“ (pogl. XXIV). Gučetić tu dijeli mišljenje svog suvremenika i prijatelja M. Monaldija iz njegove rasprave *Del Havere*, o posjedu, koji, ako se ne koristi nema nikakva smisla ni značenja za njegova vlasnika. Činilo bi se da tu kod Gučetića prevladava utilitarna dimenzija dobra, a da je njegova lirski narav, osjećaj i divljenje za lijepo i njegove moći, njegova ideja ljepote tu sekundarna. Međutim, piscu estetičkih dijaloga niti u ovim komentarima ne izmiče fenomen ljepote, štoviše on je izjednačuje sa samim dobrom, *summum bonum* koje mu je sinonim reda, ljudskog i kozmičkog poretka, *ordo, modus, species* s platoničko neoplatoničkim estetičkim pojmom *kalokagathie*, sklada dijelova, razmjera, simetrije, proporcije, idealom principa sklada i razmjera čovjeka i univerzuma renesansnog umjetnika (kolorit, luminozitet, ljupkost, pojam *grazia*). Ne propušta on pritom navode brojnih autora, M. Tulija, Simplikija, Averroesa, Platona, Speusipa. Malo dalje reći će: „Naime, ljepota je u ljudi zraka i sjaj one ljepote prvoga svjetla i sjaja koji je stvorio sve iz ničega. Kako se čovjek poznaje po licu, tako se dobro na svijetu spoznalo po svojoj ljepoti, koja je lice dobra. Naime, kad dobro ne bi bilo lijepo, niti bi ga tko želio niti bi za njim težio“ (ib.) Emanacija savršene, božanske ljepote u kršćansko-neoplatoničkoj vizuri postaje obilježbom malenoga svijeta, čovjeka. Ovdje Gučetić navodi i konkretne primjere.

Poslije općih razmatranja o pojmu i naravi različitih dobara, prelazi Gučetić na problematiku predmeta i građe *dobra* u govornika, slijedeći Aristotela i Cicerona, neke od njegovih najvećih izvora i uzora. Osuđuje on pritom nedostatnosti antičke retorike, teorije i prakse govorništva sve do novijeg vremena ističući brojne slučajeve i anomalije ljudskoga nemoralnog i nečudorednog ponašanja, zloće, oholosti, mita i korupcije, lihve, zelenaštva, slavohleplja, arogantnosti, nepravde, netolerantnosti, jednom riječi neljudskosti, s čime je imao prilike susretati se zahvaljujući svom osobnom državničkom iskustvu i funkcijama, primjerice odvjetništva, nadzornika javnih radova ili opskrbe grada. Ciceron kao

teoretik govorničtva, ali i kao teoretik države u krizama kasne rimske republike, Gučetiću je bio jedan od najvećih primjera vizije obnove njegova Grada- Republike na najvišim idealima humanističke kulture.

3.

Ars dicendi, umjetnost riječi, koja je predmet izučavanja renesansne filozofije, poetike i retorike, brojnih uglednih starijih i novijih historiografa⁸, prema nekima najsloženijeg umijeća toga razdoblja⁹, do svojevrsnog kulmena dovodi je poetika i retorika baroka. Ima ona međutim u nas svoju dugu povijesnu genezu. Jedan od najvećih utjecaja retorike i govorničtva odražavao se kako u svakodnevnom, tako i u javnom, političkom kao i obrazovnom životu.

Potvrdu za to imademo već u hrvatskom latinitetu, od govora protiv Turaka¹⁰, ali ponajviše u istaknutim pojedincima hrvatskog humanizma, čija je djelatnost obasizala i pretpostavljala teorijsko i praktičko umijeće razgovora, vođenja pregovaranja o čemu je zavisila i sudbina zemlje, njen prosperitet i sloboda. *Oratores*, govornici, diplomati, kancelari, konzuli, diplomati, savjetnici i tajnici, papinski legati, svojom su uvjerljivošću, lukavošću, jezičnom elegancijom i sugestivnom rječitošću obavljali visoke funkcije posebno na europskim dvorovima, traženi i cijenjeni u vladarskih kuća i kao odgajatelji vladara. Od Splita, Šibenika, Zadra i Dubrovnika, svoje su umijeće, visoku humanističku kulturu, znanje i iskustvo prenosili i izvan svoje domovine, otvarali crkvene sabore i na njima držali zapažene govore. Vladali su uspješno i svim drugim žanrovima govorničtva poput onih sudskih i zakonodavnih, žalobnih, prigodnih, svečanih, panegiričkih. I više od toga oni su bili ti prenositelji znanja. Valja spomenuti ovdje neke od

⁸ Od iznimno bogate strane literature o renesansnoj filozofiji, retorici i književnoj kritici izdvajamo neke: J. A. Richards, *The Philosophy of Rhetoric*, New York, 1936.; C. Perelman, *Rhetorique et philosophie, pour une théorie de l'argumentation en philosophie*, Paris, 1952.; E. Garin, *La disputa delle arti nel Quattrocento*, Roma, 1947.; B. Weinberg, *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*, 2 vol., Chicago, 1961.; N. Risse, *Methodismus und Formalismus in der Logik... am Beispiel der Renaissance philosophie*, u: „*Studium generale*“, Berlin, 1965.; E. Rose, *Aristotle's Syllogistic*, Springfield, 1968.; C. Vasoli, *La dialettica e la retorica dell'Umanesimo. „Invenzione“ e „Metodo“ nella cultura del XV e XVI secolo*, Milano, C.A. Viano, *La dialettica in Aristotele*, u: *Studi sulla dialettica*, Torino, 1969.; E. Seigel, *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism. The Union of Eloquence and Wisdom, Petrarch to Valla*, New Jersey, 1968.; R. Barilli, *Poetica e retorica*, 1969.; H. B. Gerl, *Rhetorik als Philosophie*, Lorenzo Valla, München, 1974.; J. P. Murphy, *Renaissance eloquence, „Studies in the Theory and Practice of Renaissance Rhetoric“*, Berkeley - Los Angeles - London, 1983.; *Discussioni linguistiche del Cinquecento* (prir. M. Pozzi), Torino, 1988.; V. Gallo, *Da Trissino a Giraldis, Miti e topica tragica*, Manziana, 2005.; M. Meyer, M. M. Carrilho, B. Tibernans, *Povijest retorike od Grka do naših dana*, Zagreb, 2008. (prev. s franc. V. Mikšić).

⁹ *Trattati di poetica e retorica del Cinquecento* (prir. B. Weinberg), I-IV, Bari, 1970. -1974.

¹⁰ *Govori protiv Turaka*, Split, 1983. (prir. V. Gligo).

mnogih pisaca humanista, filozofa i gramatičara, povjesnika i pravnika, notara od velikog ugleda, čiji je mač govora kako možemo čitati u nekih, nadišao moć oružja čak i većih neprijatelja.

Primjerice u 16. stoljeću dubrovački književnik *D. Zlatarić*¹¹, obraćajući se Jurju Zrinskom, banu hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom, i ujedno savjetniku cara Rudolfa II., ističe mudrost i djelovanje razgovora, dijaloga kao moći pridobivanja i pobjede snage neprijatelja. Već od 14. stoljeća svojim se retoričkim umijećem ističu domaći i strani polihistori, kancelari, književnici i filozofi, primjerice *Ivan Conversini/Ravenjanin*, Petrarkin učenik i sljedbenik, i sam ugledni govornik na dvoru Viscontija, koji četiri godine boravi kao notar dubrovačke Republike, ambasador kod Pape Martina V. i cara Sigismunda, ili *Ivan Stojković /J. Stoycus de Ragusio/*, između ostalog je i ugledni govornik na crkvenim saborima, drži govore protiv heretika i posebno se obrušava na ispraznu retoriku, potvrđujući to svojim uvjerenjima.

Ilija Lampridije Crijević također se ističe svojim posmrtnim govorima, a na zadušnici poslije smrti kralja Matije Korvina drži mu pohvalni govor, a također i posmrtni govor dubrovačkom pjesniku Dživu Gučetiću. *Filip de Diversis* (? – 1452.) iz Luce¹², doktor slobodnih umijeća koji odlazi iz Venecije, dolazeći u pomoć Dubrovniku i ostaje u njemu od 1434. do 1441., upoznaje se s domaćim jezikom i ostavlja svoj *Opis Dubrovnika* u kojem hvali Grad-Republiku, „po svijetu najglasovitiju“ po miru i spokoju, najmirniju i najzaklonjeniju luku, kako piše, model „bona civitas“ i „civitas perfecta“, dom pravедnosti i utočišta. *De Diversis* postaje upraviteljem dubrovačke gramatičko-retoričke škole kojom u Dubrovniku otpočinje sustavno retoričko obrazovanje. Vrstan je govornik eruditnih panegirika povodom krunidbe i zadušnice Alberta Habsburškog (1439.), ugarskoga i češkog kralja, i smrti rimskog cara i ugarskog i češkog kralja Sigismunda (1438.). Utemeljeni na retoričkim obrascima, izvorima i pravilima antičkoga grčkog i rimskoga govorničkog umijeća, rječitosti političara i govornika, posebice djela Aristotela i Cicerona i njihovih pohvala uzvišenosti govora, *Diversis*ovi zanosni javni govori obiluju toposima i formulama, primjerima i usporodbama kojima je i poučavao i uvjeravao. Objedinjujući stare klasične i novije humanističke koncepcije govorničtva, *Diversis* u svojim panegiricima kraljevima veliča njihovo plemenito podrijetlo, pretke i njihove „božanske vrline“, um, znanje, moć, političko i vojno umijeće, snagu, hrabrost i slavu, djela i podvige.

¹¹ D. Zlatarić, Prisivjetlomu i priizvršnomu gospodinu Đurđu knezu Zrinskomu, u: Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća, PSHK, knj.16, Zagreb, 1972., str. 84, 85.

¹² Filip de Diversis, Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta, Zagreb-Dubrovnik, 2001. (prev. Z. Blažević, Z. Janeković- Römer, B. Nikšić, V. Rezar).

Koristi on svoje govore i za vlastita opažanja i filozofska razmišljanja o položaju čovjeka u državi, zajednici i obitelji, o čudoređu i moralu, ljudskoj prolaznosti, smrti, utjesi, koje odašilje dubrovačkoj vlasteli, političkim i crkvenim dužnosnicima, vladarima kao i običnom puku, uvjeravanjem djelujući na njihovo mišljenje, emocije i čuvstva.

Naši obrazovani humanisti, poklisari i ambasadori borave na stranim dvorovima, članovi su stranih akademija i uspješni govornici. *Juraj Dragišić/ Georgius Benignus de Salviatis* 1438. drži pogrebno slovo dubrovačkom patriciju i senatoru J. Georgiju. Treba spomenuti i Dubrovčanina na aragonskom dvoru među uglednim humanistima *Beniu Kotruljića /Cotrugli*, nadalje *Nikolu Modruškog/Modrusiensis*, biskupa senjskog i modruškog koji 1473. drži zapaženi pogrebni govor kardinalu P. Riariju u Perugi. Humanist, dominikanac, pjesnik, Šibenčanin *Ivan Polikarp Severitan /Policarpus Severitanus/* istaknuti je govornik, a svoje politološko opsežno djelo *Monoregia* posvećuje 1552. Fr. M. della Roveru. Trogirani *F. Trankvil Andreis/Andronicus Parthenius*, profesor latinskog jezika u Leipzigu, službenik na francuskom dvoru i tajnik na dvoru I. Zapolje, drži 1518. govor pred carem Maksimilijanom u Augsburgu. *Ivan Tomko Mrnavić*¹³ 1617. u šibenskoj katedrali drži retorsko zanosni žalobni govor sugrađaninu Faustu Vrančiću, doslovce prinoseći cvijeće svog posmrtnoga govora tom kako ga naziva, „uresu svojega stoljeća“. Spominje on pritom i Aristotela, svoj retorički uzor, ali otvoreno se suzdržavajući, kako kaže, od pravila retoričkog uznošenja i pretjeranih ukrasa čuvajući uspomenu na njegov lik, vrline i djelo. Šibenski renesansni polihistor, filozof i leksikograf, stric Faustov, *Antun Vrančić/Verantius*, nadbiskup ostrogonski i kardinal, i sam piše i drži diplomatsko-političke i panegiričke govore, 1543. govor na svadbi poljskog kralja Sigismunda Jagelovića, a 1572. pozdrav austrijskom nadvojvodi Rudolfu, krunjenju za ugarskog kralja u Požunu, kralja Češke, Njemačke i cara. U svojim govorima obara se kritički na zamke kukavičke rječitosti i protiveći se govorničkim sterilnim toposima. *Andrija Dudić (A. Dudith, Duditius, ab Horehowicza, 1533.-1589.)*, znameniti humanist, biskup, filozof, teolog, povjesničar, matematičar, astronom i pjesnik, vrstan je govornik na krakovskom i bečkom dvoru, ne bezrazložno uspoređivan s Ciceronom. Pet njegovih govora kojima sudjeluje u crkveno-političkim zbivanjima svog vremena, na Tridentskom koncilu 1562., najljepši je primjer njegova govorničkog umijeća kojim utjelovljuje najviši model uloge i cilja Ciceronovog govornika. Sjedinjujući prirodni talent, sposobnost, znanje i obrazovanje, sred-

¹³ I. T. Mrnavić, *Govor na pogrebu Fausta Vrančića*, Šibenik, 1993. (prev. s lat. O. Perić); također *Sentimentalni odgoj Antuna i Fausta Vrančića*, Šibenik, 1999., usp. Faustov životopis strica, str. 89-94. (prir. i prev. s lat. D. Novaković).

stva, razum, iskustvo, pamćenje i vrline, njegovi govori i danas oduševljavaju ljepotom iskaza, plastičnošću i metaforikom, uvjerljivošću i dubinom osjećaja, snažnim afektivnim nabojem, snagom dokaza i zaključivanja. Kloneći se, i doslovce to ističući, formalnog diskursa skolastičke metode i svođenja govora na normativnu retoričnost, svojim govorima Dudić djeluje na osjećaje i dušu slušatelja, potičući njihov vjerski i patriotski zanos, u nesreći vremena, vremena pustoši, bezboštva, hereze i raskola, moralne iskvarenosti, nepravde i fizičke i duhovne lijenosti. Vodi ga prvenstveno ljubav prema domovini, ideali ljubavi, mira i pobožnosti, ukratko onaj stari ciceronijanski osjećaj dužnosti koju pojedinac duguje prema susjedu, prijatelju, porodici i zajednici kao garanciji ljudske sreće i spasa. Koristeći se starim biblijskim primjerima i navodima crkvenih otaca, podsjećajući na glasovite prvake novijeg vremena, kraljeve, ugledne teologe, učene ljude i državne upravljače, svojim slikovitim prisposodobama osvaja opće povjerenje direktnim obraćanjem nesretnoj svojoj domovini koja je usred vatre. Opominje, podsjeća, savjetuje, kori, tjera, rječito, sjajno, uzvišeno, raspravljajući opširno, u želji da kako sam ističe, poveže razbijeno, ljudima vrati ono vrijedno a odbačeno. Njegov slavni pohvalni govor koji drži prilikom inauguracije krunidbe Maksimilijana, kralja Češke za rimsko-njemačkog cara, sadrži sva obilježja tog retoričkog žanra u nas. Također jedan od vještih diplomata i govornika bio je i filozof, teolog i propovjednik *Bonifacije Stjepović Drakolica* iz Lopuda, stonski biskup. Sudjelovao je na Tridentskom koncilu u Komisiji o Sv. Pismu, a historiografi ističu i njegov govor koji je održao na tom koncilu.

Naveli smo tek neke filozofe i mislitelje starijeg razdoblja, do 18. stoljeća, čija djela sadrže i govore, dijaloške traktate i komentare, epistolografiju, poslanice, iz kojih se dade razabrati njihov ideal jedinstva mudrosti, znanja i rječitosti¹⁴. Valja ovdje posebno spomenuti još jedno naše ime, a to je i *Ludovik Crijević Tuberon /Ludovicus Cerva*, nazivan i „dubrovačkim Salustijem“, autora voluminoznog historiografskog rada *Commentarii de temporibus suis*, 1603.¹⁵, koji obasižu povijesnu kroniku u rasponu od 1490. do 1522., čiji „fiktivni govori“, kako ih tumači prevoditelj Vlado Rezar u svojoj uvodnoj studiji, svojim filozofsko-moralističkim stilom, izričajem i osjećajem sadrže i retoričke kvalitete, govorničke pouke i humanističke topose, odlike starorimskog govorničkog umijeća. Također, valja obratiti pažnju i na kasnija razdoblja hrvatske povijesti i kulture, još do kraja neistražena vrela i izvore, važna i za povijest govorničtva. Spomenimo samo govor

¹⁴ Usp. Lj. Schiffler, *Europski kontekst hrvatske kulture i diplomacije (Povijesno-filozofski pristup)*, Rad HAZU, 492, 2005., str. 235-259 (posebice dijelove koji se odnose na diplomatsko-retoričko umijeće i njegove predstavnike).

¹⁵ Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, Zagreb, 2002. (prir. i prev. V. Rezar).

Nikole Zrinskog, pripadnika čuvene plemićke obitelji, vojskovođe, bana i pjesnika, iz čije bogate knjižnice njegovog dvora u Čakovcu doznajemo o njegovom velikom poznavanju i upućenosti u europsku filozofiju, književnost i znanost. Retorika kao sustavnica filozofskog opusa i jedna od njenih disciplina, tijekom svoga povijesnog razvoja očitovala je svoju bitnu dimenziju, jedinstvo dijaloga misli i djela, usmjerena protiv isprazne sofisterije, govora kao mosta mišljenja i govora, pa i olakšanja svakodnevnih briga i napora, ali i obveze razumijevanja i odgovornosti značenja i uloge koje to jedinstvo traži. Mnogi govori naših starijih pisaca posebice oni renesansnog vremena sročeni su po pravilima retoričkoga umijeća, puni ornata, alegorijskih i mitoloških primjera i pohvala tjelesnim i duhovnim vrlinama pojedinaca, ali i odlikama i vrlinama državnštva, posebice pravde i časti.

4.

Estetička znanost, teorija izraza i semantičke dimenzije jezika, teorije *ingenija*, *imaginacije*, *acumena*, *oštroumlja*, retoričkih pojmova *invencije*, *kompozicije*, *stilskih književnih formi*, ukrasnih riječi, *tropa* i *figura*, usporedbi, metafora, hiperbola, aliteracija, antiteza kao slikovitog, *figurativnog* načina govora, posebice teorije *čuvstava* u Gučetiću nalazi svog zagovornika. Sve to upućuje na njegovo poznavanje književne i filozofske povijesti. Mnogobrojne su rasprave humanista i prije 15. i 16. stoljeća o pojmovima invencije (ideje), nevjerojatnoga, začudnog, fikcije i ukrasa, stilskih figura i izraza, simbola, alegorije i dr. u djelima pjesnika, gramatika i retorika (Dante, Petrarca, Boccaccio), štoviše i autora enciklopedijskih djela (primjerice G. Reisch, *Margarita philosophica*, 1503. i kasnijih izdanja, vođenog panepistemičkim idealom). Pico della Mirandola, pripadnik neoplatoničke firentinske akademije, među ostalim je i autor zapaženog djela *De Imaginatione* (1501.) koje imaginaciju obrađuje kao retorički pojam.

I prije pojave djela novijih europskih klasika končetističkih teorija, oštroumlja i dovitljivosti, poput Emmanuela Tesaura ili Baltasara Graciána¹⁶, kao i njihovih prethodnika, zastupa ih Gučetić. Doktrine antičke retorike i utjecaj Aristotela kao najvećeg autoriteta, brojnih komentatora i pisaca poetičkih traktata dobivaju svoje sistematske obrade i analize. Kao umijeće znanosti izraza koristi se sada od dijalektike preuzeta silogistička metoda (končetistika, *conchetto* kao varljivi dokaz intelekta genija), od retorike topika i figure. U sentencioznosti se traži formalističko-stilsko izražajno sredstvo zabavljakog i poučnog karaktera. Odlika je to ne samo pjesništva i književnosti, nego i umijeća riječi u cjelini,

¹⁶ B. Gracián, *Agudeza y Arte de ingenio*, Huesca, 1648. (Obraz completas, Madrid, 1967.); E. Tesaurò, *Cannocchiale aristotelico ossia idea dell arguta et ingeniosa elocuzione*, Venezia, 1663.

filozofije, povijesti, čak i epigrafike, riječi koja poprima više značenje misaonih pojmova, izraza same duše (*abito dell' anima*), kako će to u drugom predznaku formulirati u svojoj poetici *Frane Petrić/Patritius*. Brojni filozofski, umjetnički i estetski traktati 16. i 17. stoljeća o principima govorništva, stilu, geniju (namjesto ranijeg pojma majstor) i njegovim izvorima, o oštroumlju, pjesnikovom savršenstvu, ideji i zamisli (M. Pellegrini, P. Sforza Pallavicini, A. Persio, M. Nizzoli, J. C. Scaliger i dr.)¹⁷, afirmiraju, ali i kritiziraju vještinu pjesničkog umijeća i njegove ciljeve, metaforike i alegoreze, fantastike i sofisterije, premoć intelekta i forme koja ubija živ krvotok riječi. U končetističkoj retorici B. Graciána razlikuju se brojne vrste oštroumlja i govorničkih figura, njihova narav i specifičnosti (tako će on reći i pokazati kako nije svaki figurativni govor ujedno i oštroman). E. Tesauro obnavlja pojmovno- logičke kategorije uvjeravanja, razlikujući pismeno i usmeno oštroumlje, primjenjujući ga na sve oblike ljudskoga kao i prirodnog i natprirodnog. Spomenute koncepcije i kategorije poetike i retorike 16. i 17. st. naići će na kasnije kritike, u čemu prednjači B. Croce¹⁸. Učestale književno stilističke kritike i polemike o baroku, razlike renesansnog i baroknog shvaćanja svijeta i njihovih poetika, odnosa retorike i baroka predmet je o komu raspravljaju mnogi autori s različitih aspekata i filozofskih stajališta¹⁹.

¹⁷ Od brojnih traktata 16. i 17. stoljeća, tumačenja i analiza Aristotelove poetike i retorike, nadalje o problemima rječitosti, stila, invencije, pjesničkog oštroumlja i sublimnog, navodimo samo neke: B. Cavalcanti, *La Retorica*, Ferrara, 1541.; S. Speroni, *Il dialogo dell' invenzione, Il dialogo della Retorica*, Vinegia, 1542.; F. Sansovino, *L'arte oratoria*, Vinegia, 1546.; F. Robortello, *De rhetorica facultate, i De Aristotelis poeticam explicationes*, 1548.; također i njegovo tumačenje sublimnog u Ps. Longina; Basel, 1554., kao i raspravu o govorničkom umijeću, *De artificio dicendi*, 1567.; J. C. Scaliger, *Poetices libri septem*, 1561.; L. Castelvetro, *Poetica di Aristotile*, 1570.; A. Persio, *Trattato dell' ingegno dell huomo*, Venezia, 1576.; N. Caussianus, *De eloquentia sacra et humana*, Paris, 1619.; M. Peregrini, *Delle acutezze che altrimenti, spiriti, vivezze, concetti volgarmente si appellano*, Genova, 1639., Torino, 1977.; E. Tesauro, *La filosofia morale*, Torino, 1670.; P. Sforza-Pallavicino, *Trattato dello stile e del dialogo*, Roma, 1662.

¹⁸ A. Muratori, *Della perfetta poesia*, Milano, 1821.; *I trattatisti italiani del concettismo* e Baltasar Gracián, u: B. Croce, *Problemi di estetica e contributi alla storia dell' estetica italiana*, Bari, 1940, pp. 313-349. v. u novije vrijeme poticajnu estetičku studiju o jeziku, metafori, oratorskom umijeću, fantastici i alegorezi, E. Grassi, *Moć mašte*, Zagreb, 1981., pogl. III, IV, VI. (prev. M. Hausler)

¹⁹ Gotovo je nepregledno mnoštvo literature o renesansi i baroku, o tumačenjima antike, posebno Aristotela, s različitim polazišta i zaključaka, od J. Burckhardta, E. Cassirera, P. O. Kristellera, E. Panofskog, E. Winda, do E. R. Curtiusa, H. Focillona, A. Chastela, P. Francastela, W. Beierwaltesa, M. Praza i dr. Navodimo tek nekoliko jedinica: *La polemica sul Barocco*, u: *Letteratura e critica nel tempo*, Milano 1954.; G. Morpurgo Tagliabue, *Aristotelismo e barocco*, u: *Retorica e barocco*, Atti del III. Congresso Internazionale di Studi Umanistici, Roma, 1955.; *La critica stilistica e il barocco letterario*, Atti II Congresso internazionale di studi italiani, Firenze, 1958.; R. Scrivano, *Il manierismo nella letteratura del cinquecento*, Padova, 1959.; A. L. Russo, *Neo-platonic dialogue. Is rhetoric an art*, *Speech Monographs*, 32, 1965., p. 394-410.

O kategoriji oštroumlja u retorici, ovdje izdvajamo: R. Lachmann, *Rhetorik und Acumen. Lehre als Beschreibung oetischer Wesfahren*, u: *Slavistische Studien zum VII. Internationalen Slavistischem*

Poput cjelokupnog europskog književno predbaroknoga, manirističkog i baroknog razdoblja, kao estetičko-stilske formacije i duhovne kategorije, i naše domaće duhovno-povijesno razdoblje, cjelokupna njegova kulturna i društvena klima i ukus, oblikuje i svoju eruditnu poetiku i stilsku tehniku, naglašavajući virtuoznost ingenija, posebice pjesničko-retorički *ornatum*, jednu vrstu kićene filozofije, izraza ideje, pojma. Nastaje novo poimanje odnosa riječi i stvari, riječi i razuma, znaka i označenog, i njihove međuzavisnosti, izgrađuje se nova filozofija jezika, profilira se sve više jedna retorika nadahnuća. Sve veće značenje zadobiva uloga fantastičnoga, začudnog (*meraviglia*), obilježja ne samo ljudskog, nego i prirodnog i univerzalnog svijeta kao duše pjesme (*conchetto*), kao apoteoze stilsko-retoričkoga ukrasa i dekorativnog, iluzionističkog principa. Problematika estetički aktualna sve do danas, pa tako da usputno podsjetimo kako primjerice njemački filozof Ernst Bloch govori o baroknoj začudnosti parkova u svom djelu *Princip nada*. Kao apoteoza stilsko-retoričkoga ukrasa i dekorativnog, iluzionističkog principa (B. Varchi, M. Nizzolio i dr.), retorika zadobiva novo mjesto i značenje. Riječi i njenu diskursu dana je nova funkcija i uloga u umjetnosti (Arcimboldo), književnosti i znanosti. Razmiču se, ili točnije, izmiču okviri i granice pojmova *umijeća, znanja, mudrosti, ars* i *scientia*, tako i retorike u cjelini i njenog položaja i mjesta od tradiranog normativnog hijerarhijskog sustava *septem artes liberales, triviuma* i *quadriviuma*. Vrhunska etimološka i enciklopedijska djela stoljeća patristike i skolastike, poput onih M. Capelle, I. Seviljskog, Bede Časnog, Augustina, primjerice, ugrađena su u novim metamorforički transformiranim formama u kasnijemu mišljenju. Treba reći kako sve više raste razlika pjesnika i govornika (C. Delminio, B. Daniello, G. Trissino, G. Muzio, D. Barbaro, T. Tasso, F. Patrizi, M. Ferchio i dr.). U razdoblju renesanse i baroka sve su žešće humanističke polemike i različita tumačenja, kontroverzistike aristotelovaca i neoaristotelovaca, platonista, averoista i antiaveroista, ciceronijanaca i anticiceronijanaca o gnoseološkoj problematici koja se centrira oko polova *oblik - misao, riječ - stvar - značenje, imitatio - creatio*, mimetičko - izmišljeno, fiktivno, nužno - vjerojatno, stvarno - čudesno, iracionalno, fantastično, pjesničko - povijesno, znanje - umijeće, izraz - osjećaj.

5.

Kakvo u tome ima mjesto Gučetićev komentar, središnje vraćanje Aristotelu (koji je za Cicerona i sam bio *aureum flumen orationis*), ali i Platonovoj i sofistčkoj

Kongress in Warschau, München 1973., p. 331-355.; D. Lange, Theoretiker des litterarischen Manierismus. Tezaurus und Pellegrinis Lehre von der „acutezza“ oder von der „Macht des Sprache“, München, 1968.

početnoj filijacijskoj liniji, govornikovom obveznom studiju filozofije? Tu valja dodati i Gučetićeovu uključenost i kontinuiranost, ne samo antičke retoričke nego i srednjovjekovne tradicije pa i one novovjekovne, koja se ne locira samo i isključivo geografski na podneblje u kojemu živi i djeluje naš Gučetić ili Ivan Lukević, nego ima i svoje davne kulturne i povijesne izvore i razvoj. Ako je riječ o Dubrovniku, valja spomenuti da retorička tradicija, tradicija govornika i školske obuke i obrazovanja otpočinje već u 15. stoljeću, s djelovanjem već spomenutog F. De Diversisa i Guarina Guarinija i njegovih predavanja o retorici i tumačenjima Cicerona, a također i s nastavničkom djelatnošću *Ivana Lukarevića*, dramskog pisca i predavača retorike na „Collegium Romanum“ i njegovim slabo poznatim i neobrađenim, značajnim djelom o retorici *Eloquentia sive de inventione* koji se koristio kao udžbenik (i o kojemu je u novije vrijeme pisao Wilffried Potthoff). Velika europska popularnost, difuzija i recepcija aristotelizma i neoplatonizma, rimska retorička djela Cicerona i Kvintilijana nije zaobišla ni naš domaći prostor. Mislitelji, pisci, krugovi i retoričke škole proučavaju, raspravljaju i tumače veliku tradiciju retorike, uspostavljaju dijalog i službene, ali i prijateljske i rodbinske veze i odnose s pojedincima i društvima i većih europskih kulturnih i sveučilišnih intelektualnih vodećih središta humanista.

6.

U povijesnom slijedu tu valja navesti imena pedagoga, govornika, pjesnika i filozofa, primjerice *Marka Marulića*, *Petra Pavla Vergerija* koji piše o slobodnim umijećima i njihovoj ulozi kao obrazovnog ideala, i o filozofiji odgoja (*De ingenius moribus*), *Matiju Vlačića Ilirika*, *Franu Petrića*, *Mihu Monaldija*, *Jakova Bunića*, *Damjana Benešu*, *Rajmunda Kunića*, *Benedikta Rogačića* koji se pozivaju na plemenitost duha, kao i mnoge druge, čiji udio u književno-retoričkoj tradiciji još nije dostatno i cjelovito proučen kao ni njihovo poznavanje i primjena govorništva. U predgovoru Marulićeovom latinskom proznom djelu *Posljednji sud*, *Branimir Glavičić* ističe »Višestruka je kulturnohistorijska važnost ovog Marulićeva spisa koji posjeduje i znatnih umjetničkih kvaliteta: klasički skladnu kompoziciju, vrlo lijep jezik i nadasve, izvrstan, brižno građen stil. To je upravo najbolji obrazac Marulićeve govorne proze, što već samo po sebi dovoljno kazuje ako imamo na umu da se on već u mladosti isticao kao vrstan govornik.« Na tragu ovog Glavičićeva iskaza nastavlja i drugi vrstan marulićolog, *Bratislav Lučin*. Obojica²⁰

²⁰ B. Glavičić, Iz Predgovora prvom izdanju, u: Marko Marulić, Latinska manja djela, I., Sabrana djela Marka Marulića, Splitski književni krug, Split, 1992., str. 140; B. Lučin, Generičko značenje Propovijedi Marka Marulića o Kristovom posljednjem sudu, *Colloquia Maruliana III*, Split, 1944., str. 73-98.; isti, *Studia humanitatis u Marulićevoj knjižnici*, ib., VI, 1997., str. 169-200.

ističu blistavo Marulićevo retoričko umijeće, humanističko obrazovanje i poznavanje bogate domaće i strane tradicije govorništva. Lučin tako ukazuje na neke sličnosti i srodnosti Marulića i europskih humanista (N. Kuzanski i dr.), njegov odmak od srednjovjekovnog obrasca tematske propovijedi kao retoričke vrste i njegovu humanističku adaptaciju. Na osnovu svojih temeljitih analiza fonda Marulićeve knjižnice Lučin navodi Marulićeve izvore, antičku, patrističku i humanističku tradiciju, autore koje Marulić čita i tumači (Isokrat, Plinije, Hegesip, Grgur Nazijanski, Ivan Zlatousti, Grgur iz Nise, Ciceron i dr.), što se odražava u njegovim spisima, govorima, epistolografiji, poslasticama. Autor analizira Marulićeve pohvalne govore, primjerice Nikoli Marcellu, poslanicu papi Hadrijanu VI, „Epistola domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI.,“²¹, Jakovu Grasolariju, i uočava njegov udio u mnogim žanrovima retoričkog umijeća i njegovih dimenzija koje se ne iscrpljuju u srednjovjekovom smislu *ars ornandi*, nego i u onom novovjekovnom *ars docendi, delectandi i movendi*.

7.

Gučetić se nastavlja na našu stariju tradiciju, konzultira različite pristupe, naglaske i odnose (primjerice *scientia-sapientia, znanje – mudrost, um-osjećaj*), afirmativno, ali i kritički spram tradicionalnih autoriteta, predstavnika i škola grčkih sofista i neosofista, Augustina, Boetija, Amonija, Filopona, Aleksandra iz Afrodisijade, tradicionalne veze i parove retorike i dijalektike, retorike i logike, retorike i filozofije, retorike i topike, teološke topike, biblijske poetike, retorike i politike. Jedan je od onih koji se zalažu za prevladavanje retorike i filozofije. Još uvijek u Gučetićevim strogo formuliranim iskazima i raspravama skrivaju se jako naglašene tradicionalne note. Ne ukazuje on doslovce na primjer ikonografsko alegorijsko-simboličko predstavljanje retorike kao lijepe žene urešene halje koja u rukama drži oružje i knjigu, ali u svakoj prilici ne propušta isticati govorničko umijeće kao osnovu stvaranja pomagala teorijske naobrazbe i ispravne djelatne, praktičke usmjerenosti. Dikcijom, stilom, jasnoćom, ljepotom i sposobnošću uvjeravanja, djelovanjem, učinkom na publiku, ponajviše na onu neobrazovanu i lako povodljivu, mjesto govornika, ipak i s odmakom od granica istinitosti i neistinitosti, odstupanjem od konvencionalnog i demagoškog, svojevrzne njegove invencije i talenta (*licentia poetica*), govornik anticipira već onu bliskost i novu pjesničko-književnu narav govora na prijelazu stoljeća i novu promijenjenu ulogu retorike.

²¹ Poslanica gospodina Marka Marulića Splićanina Hadrijanu VI, Zagreb-Split, 1994.

Gučetićeve platonizam i neoplatonističko obilježje njegova mišljenja prisutni su i u njegovim komentarima Aristotela, tvorca dijalektike, kako on smatra, ali još uvijek u njegovoj platonički koncipiranoj retorici, zasnovanoj na filozofiji, govornikove moći koja se zasniva na razumijevanju istine stvari o kojoj govori, uvjerava druge, znalački i okretno, gotovo umjetnički, poput izumitelja mudrosti (*inventores sapientiae*) budeći u njima uzbuđenje i djelujući na njihove osjećaje, vodi im duše svojim govorom, ekspresivnim, više vjerodostojnim negoli istinitim. Riječ je u funkciji mišljenja, znanja i istine. Primjere za to Gučetić navodi iz života svojih sugrađana. Govornik je stoga i dijalektičar. Istovremeno, na Platonovom tragu, Gučetić misli o retorici u srednjovjekovnoj kulturi kao o jednoj grani filozofske spoznaje, o diskusijama o odnosu retorike i filozofije i javnoga života, o sličnosti retorike i dijalektike kod Abelarda i sv. Bonaventure. Jedinstvo filozofije i govorništva zastupaju neki pisci predhumanisti (primjerice, padovanski krug), i humanisti. Već F. Petrarca teži za uspostavljanjem jedinstva znanja, filozofije i govorništva, za idealom govorništva, ali ne kao ljepote i sklada riječi, nego moći uvjeravanja, i na tome on zasniva svoju kritiku pretjerane dijalektičnosti retorike.²²

U poglavlju IX. svojih komentara Gučetić obrazlaže sličnosti i srodnosti dva umijeća, dijalektike i retorike, zajedničke svim znanostima, analogno svezi duha i tijela, riječi i uma, volje i uma, i kaže: "Retorika niče iz dijalektike kao iz svog istinskog debla i sjemena". Dijalektika i retorika po predmetu su slične, ali po obliku različite. Navodimo njegove riječi: "Ono o čemu naime, jedna razglaba ukratko i sažeto, druga govori naširoko i uzvišeno. Ono što dijalektičar dokazuje silogizmima, govornik crpi iz izvora logike i obilato amplificira, proširuje i ukrašava. No primijetilo se da su i dijalektika i isto tako retorika vještine koje posjeduju vlastita počela i predmete. Inače, kad bi se lišile vlastitih počela i sadržaja, ne bi moglo postojati nikakvo pravilo ni metoda, a zahvaljujući njima one su vještine i znanosti koje se predaju u školama /.../. Logika propisuje način na koji se od premisa dolazi do zaključka, stoga nužno mora posjedovati vlastita, jasno određena počela i ne može biti drukčije, budući da retorika pokazuje gdje i kako upotrijebiti opća mjesta, koja nas uče na koji način se stječe povjerenje, kako se uzburkavaju osjećaji u ljudskim dušama: valja ispitati je li predmet govora istinit te što je, kakav je, i može li se donijeti sud na temelju same stvari ili na temelju običaja". I malo dalje nastavlja: „Na temelju toga nalazim dva predmeta retorike, jedan u skladu s mišljenjem Aleksandra iz Afrodisijade, a drugi s Boetijevim. Prvi od njih želi, čini se, da u Aristotelovom djelu *Topika* jedino građanska pitanja budu osobit i jedinstven predmet retorike, stoga, prema mišljenju toga peri-

²² Fr. Petrarca, *Oratio de laudibus*, op. cit.

patetika, trebaju biti samo građanska pitanja. Drugi je pak autor smatrao da je predmet retoričkog umijeća bilo koja tema. /.../ Rekao bih, da se među njima, što se tiče predmeta retorike, Boetije ponajviše približio istini, budući da je zadatak govornika uistinu govoriti ukrašeno o svemu“.

Nadalje o uskom i nužnom odnosu ljudskoga govora i mišljenja, rasuđivanja, kao sponi retorike i dijalektike, Gučetić jasno ustvrđuje: „Ljudski govor odgovara ljudskom promišljanju, tako da se nikada ne govori bez ikakva razmišljanja, a niti se razmišlja a da se ne govori. Iz toga su razloga gotovo uvijek svojom naravi međusobno povezane retorika, koja se bavi govorom, i dijalektika koja se bavi rasuđivanjem. Kako su pak ta umijeća usko povezana, pokazuje vrlo jasan dokaz: ne postoji nijedan čovjek tako prost da ne bi težio proširiti svoje misli tim dražesnim umijećem, od kojeg se nijedno ne može nazvati znakom veće obrazovanosti i uglađenosti, proširiti svoje misli onom jedrom razboritošću kojom ga je obdarila roditeljica priroda. Otud se čini da su svi ljudi po prirodi dionici tih dvaju umijeća, budući da vuku podrijetlo iz prirođenih osnova, kao što su rasprava i govor“. I završava kritičkom primjedbom: „Jasno je dakle, i bjelodano, kaže naš Filozof, kako su ljudi na neki način po svojoj prirodi dionici kako logike tako i retorike. To se u našem narodu jasno može vidjeti među plemićima – neka mi oprostite razboriti i mudri pojedinci - koji, što manje znanja i promišljenosti posjeduju, to silnije i brbljavije klepeću i laju i umišljaju si da su Hortenziji i Porfiriji bez retorike i dijalektike. Takve je, naime, priroda doista krasno podučila, poput ovaca (...) A razlog zašto su se ljudi bez ikakva umijeća jedan pred drugim isticali lijepim i uglađenim govorom nužno je trebalo svesti na neko umijeće, kako bi priroda i slučaj to umijeće kao kakva nepogrešiva vođu slijedili i prepustili se njegovoj stezi“.

8.

O osnovama dijalektike (umovanju), njenim elementima i sredstvima (*instrumenta*) te poretku (*ordo*) koji je ukrasan, koristan i nužan, kao dijelu umijeća logike (pomoći retorike), o njenim metodama, načinu poučavanja kao umijeću vjerojatnog, uvjeravanja, te o problemima lingvistike, gramatike i sintakse, analize, sinteze, tumačenja teksta, u sprezi filozofije i blibličuma piše naš prvak hermeneutike, Labinjanin *Matija Vlačić Ilirik* (Mathias Flacius Illiricus), posebice u svojim *Paralipomena Dialectices*, Basel, 1558.). Raspravljajući o umijeću znanstvenog raspravljanja i njegovih pravila, govori o značenju dijalektike ciceronovski shvaćene kao znanosti koja oblikuje umijeća, o njenoj korisnosti i upotrebljivosti, koja međutim zahtijeva cjelovitu svoju obradu, što do njegova vremena, kako smatra, nije učinjeno. „Ona nije obuhvatno obrađena u jednu cjelinu i objedinje-

no oblikovana u formu znanosti“, proučena i usustavljena ni kao umijeće a niti kao forma znanosti, i u tomu je, kako on kaže, „ostala osakaćena“. Pozivajući se na Platonov zagovor dijalektičkog umijeća, zadatka svojstvena čovjeku, Vlačićeva pohvala i obrana dijalektike i njene nužnosti za obrazovanje mladih duša, kako ističe u posvetnici svojeg spisa, pohvala je oštroumlju i obrazovanosti i smjera na otkrivanje osnova i koristi dijalektike. U svom spisu on analizira njeno izlaganje, narav, definiciju, dokazivanje. Ističe pritom kako je Aristotel bio prvi koji je dijalektiku obradio u jednu cjelinu i utemeljio učenje o načinu i sigurnu poretku razgovijetnog i znanstvenog proučavanja i raspravljanja. Vlačić se osvrće i na umijeće i znanost gramatika i retorika, koji definiraju, dijele i argumentiraju svoja umijeća gramatik započinjući svoje umijeće od prvih elemenata, a retorik tek od samog konca djela svojega rada „razlikujući u njihovim napucima njima svojstvene poretke i sredstva“ (a poredak kao takav za Vlačića je odlika samog ljudskog duha). Vlačić izlaže svoja načela ili kriterije dokaznih znanosti, slijedeći naputke Aristotela i Prokla. Jedno od njih je da „retorik veli da uvjerljiv govor nastaje ako se stvar dokazuje svojim istinskim ili svakako vjerojatnim argumentima, te se tako prilagođuje slušateljima, odnosno tako se iznalazi, tako se razređuje, tako prikazuje itd. Dijalektik kaže kako se pravilno poučava ako se pojedini dijelovi građe izlože tako čvrsto povezano i ako se svi ti dijelovi međusobice pravilno rasporede,“²³. Naredno načelo odnosi se na dijalektika i retorika. „Dijalektik dokazuje iz naravi stvari koja se obrađuje, iz naravi ljudskoga duha, odnosno uma i pamćenja, isto tako na temelju primjera i pravila vještih“ (...). Retorik dokazuje pravilima i primjerima te javnom upotrebom. Isto tako, dokazuje naravljju stvari o kojima govori te duhom odnosno ćudima i trpnostima slušatelja. Ovo posljednje, to jest dokazivanje poduzeto na temelju naravi govora i slušatelja, odnosi se na ono načelo spoznato indukcijom, naime da „nužnošću postoji nekakav omjer između djelatnoga i trpnoga“²⁴. Retorici Vlačić prvenstvo daje u njenom iznalaženju, invenciji, razredbi i prikazivanju, pamćenju, ukratko u čem vidi njenu sintetičku kvalitetu. Razredba, virtuoznost izražavanja i pamćenje njena su sekundarna pomagala.

U svom se izlaganju o poretku i sredstvima dijalektike, definiciji, podjeli, argumentaciji, Vlačić poslužio i sam kao vrstan pisac i stilist jednom slikovitom prisposobom. Eto njegova navoda: „Ne sumnjam da se stvar najprikladnije može izložiti prisposobom rijeke. Naime, i onaj koji pokušava upoznati Nil silazeći od izvora prema moru nizvodno, i onaj koji se penje uzvodno od mora prema izvorima, promatra prvo njegovu veličinu, brzinu, vodu i položaj, što je

²³ M. Vlačić Ilirik, *Peripatetičke dopune*, Zagreb, 1994., str. 198 (prev. J. Talanga i F. Grgić).

²⁴ *ibid.* str. 200.

slično definiciji; potom istražuje stjecište više rijeka, što nije neslično djelidbi; potom, ako mu netko niječe spoznavanje istine u jednome od ovih slučajeva, argumentima dokazuje svoj stav. Ali svaki od njih zadržava različan pristup. Jedno su dakle sredstva dijalektike, a drugo poredak.,²⁵. Dotiče Vlačić i problematiku retorike i topike, cilja i svrhe njihova umijeća, osvrće se među mnogim autorima na Aristotela, Cicerona, Agricolu (ne krijući kako ih navodi zbog njihove ljepote) te na govore koji su izloženi kroz njihove metode, definicijske poretke, analitičke metode, pravila obrade i predmete spoznaje i njenog sustava, prednosti i pogreške. Napominje kako se i on sam jako mijenja zavisno o profilu slušača, njihovom znanju i poimanju, obrazovanosti pa i o prilici, odnosno razlici u poučavanju (primjerice teologija se drugačije poučava u školi, a drugačije u crkvi / hramu). U skladu s kršćanskim naukom Vlačić zaključuje o svrsi čovjeka - malenog svijeta: „Cjelokupni sustav spoznanja, poput zlatna lanca Homerova i starih, koji počinje od neba (to jest onih nebesa, začetaka našeg duha oblikovani prema božanskoj slici) i završava na zemlji (to jest u upotrebama i koristima smrtnika), zadobio je naziv umijeća i znanosti. To je onaj prikaz umijeća za koji Platon kaže da ako bi tkogod njime predočio umijeća, taj bi ih imao istinski i snažno“.²⁶

Upozorava Vlačić, pritom, na to kako nije dovoljno samo „znanje o tomu što oni jesu nego i znati se njima koristiti“, što pretpostavlja „moć oštroumlja i učenosti“, a isto tako jest pretpostavka i „zгода za neko javno dobro“.²⁷

9.

Vlačićev suvremenik, polihistor, bečki doktor filozofije i teologije *Pavao Skalić / Scalichius* ulazi također u korpus hrvatskog latinizma. Obuzet idejom enciklopedizma, ujedno i preteča modernog enciklopedizma, piše svoje opsežno djelo, Enciklopediju, kao organon filozofije (*Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum Epistemon* Basel, 1559, 1571 Köln).²⁸ Njegovo teme-

²⁵ *ibid.*, str. 24.

²⁶ *ibid.*, str. 170.

²⁷ *ibid.*, str. 150.

²⁸ P. Skalić/P. Scalichius, *Epistemon*, dvojez. izd. lat-hrv. prir. M. Girardi Karšulin, prev. I. Kapec i N. Jovanović, Zagreb, 2004.; v. Lj. Schiffler, *Ideja enciklopedizma i filozofsko mišljenje*, Zagreb, 1989., str. 82-90; ista, *Vetera et nova. Hrvatska filozofija u europskom obzoru*, Zagreb, 2004., str. 230-240, 242-248, 251-254 i dr.; usp. također u novije vrijeme rasprave domaćih autora, npr. A. Jembriha o P. Skaliću i reformaciji i o njegovom razdoblju studija sedam slobodnih umijeća na Bečkom sveučilištu, kao stipendistu Ferdinanda I., kralja Češke, Madžarske, Rumunjske potom i njegovog dvorskog kapelana, o predavanjima koja je slušao i programu studija, obvezatnoj literaturi, kao i o proučavanju njegovog djela u 20. st.; dodajmo tu i rasprave E. Banić-Pajnić o P. Skaliću i tradiciji aeterna sapientia renesansnog platonizma, te M. Girardi-Karšulin i dr.

ljito obrazovanje i iznimna učenost utjecali su na stjecanje bolonjskog doktorata svete teologije i filozofije te visokih priznanja sveučilišta u Beču i Tübingenu, kao i ugledne službe (carski dvorski kapelan) i velik uspjeh njegovog enciklopedijskog djela te svjedoče o proučavanju njegova djela u 20. stoljeću. Svoje „novo djelo“ (opus novum catholicum) izgradio je na obrazovnom sustavu *septem artes liberales*, a na bogatoj tradiciji hermetizma, egipatske i hebrejske teologije, neoplatonizma, simboličke filozofije i kabalističke mistike, kao predstavnik religioznog sinkretizma. U težnji za sveopćom spoznajom i jedinstvom mišljenja na idealu znanosti (*pura doctrina*) koja nije više ona tradicionalnog tipa, nego na idealu savršene metode (*perfectissima Methodus*), on traži ključ znanja (*clavis scientiae*) i poduzima revolucioniranje, kako on to kaže, alfabetara, sume znanja, svetih i svjetovnih, univerzalne kombinatorike, revolucioniranja biti, metode i zadaće znanja, ali već svjestan nesigurnosti i nesavršenosti ljudskog znanja. Razlikujući vještine, umijeća i znanosti, on nabraja, vrši obimnu klasifikaciju, vrste i podvrste znanosti, njihove rodove, a jednako tako analizira razliku *cognitio* i *scientia*. Svoju, kako je naziva, racionalnu filozofiju dijeli na gramatiku, dijalektiku, retoriku, poetiku i povijest, već prema njihovoj građi („aut indicat, aut narrat, aut demonstrat, aut suadet, aut obiectat“). Skalićev kompendij obrazlaže i klasičnu podjelu na logiku, dijalektiku (umijeće zaključivanja proturječnog na vjerojatan način) i retoriku, pa tako se zadržava na pojmovima kao što je inventio, memoria, phantasia, sensus, imaginatio, proportio, perfectio. U svojoj pohvali znanosti, Skalić stoji pod utjecajem Aristotelove retorike, ali i antičkih škola koje njeguju ovu disciplinu. On suptilno analizira sav retorički instrumentarij, zadržavajući se na njenom predmetu - govoru, iskazu i znaku, istinitosti i lažnosti, te pojmu vjerojatnoće, vjerojatnom zaključivanju, pa obrazlaže široku problematiku definicija, sudova, silogizama, entimema itd. U dijaloškom obliku svojeg raspravljanja između Epistemona i Filomuza, Epistemon izlaže: „Racionalna filozofija / .../ ili sudi ili pripovijeda ili dokazuje ili nagovara ili zabavlja. Odatle su izronile gramatika, povijest, dijalektika, retorika i poetika. Gramatika je ili metodička ili historijska ili miješana. Prva se sastoji u govorenju i pisanju, a druga u čitanju i pripovijedanju. Opću gramatiku, kako kaže Policijan, Grci zovu gramatistikom, a Varon literacijom. Ona proučava slova i slogove, sa svojim akcentima /.../. Isto tako proučava i dijelove govora, odnos i nejednakosti, pogreške, jezičnu pogrešku, pravopis, stope, metaplazme, trope, figure, tumačenja riječi, znakove, nepravilan izgovor. /.../ Osim toga, proučava i retoričke vježbe, interpunkciju. Povijest ili je fabulativna ili vjerna“.²⁹ Dalje Skalić razlaže vrste, ciljeve i sadržaje povijesti. Navodi dijalektičko umijeće dokazivanja,

²⁹ P. Skalić, Epistemon, op. cit., str. 205

metode i pravila, vrste sudova i silogizama, figure, vrste pamćenja, prirodno i umjetno te prisjećanje, *memoria* i *remiscentia*.

Uloge pojedinih umijeća Skalić vidi na moralno-etičkom planu, u koristi za dobar i blažen ljudski život. Moralna znanost dio je znanosti o državi, njenu uređenju, raspolaganju imovinom i posjedima. Kao umijeće govora i raspravljajnja, retorika je u uskoj svezi s etikom i ćudoređem i već klasično prihvaćenom doktrinom o vrlinama.

10.

Filozofski utemeljena retorika „božanskog Platona“, prema Gučetiću, koja se razvila iz logografije, po svom se predmetu, istini, dijeli na pravu istinu, umijeće zavisno o filozofskom znanju i argumentaciji, dobrom raspravljanju, i na onu lošu, s njoj svojstvenim karakterom vjerojatnosti, mnijenja, privida, sofistetrije i rutinerstva, instrumenta svakog, posebice političkog uvjeravanja. Ona prva poistovjećena s dijalektikom, odlika je dijaloga, zajedničkog mišljenja, umijeće živoga govora, dispute, kroz konfrontaciju mišljenja. Gučetić u svojim komentarima uvelike pozornost usmjerava na pojam, određenje i problematiku znanja i njegovog odnosa prema riječi, jeziku i govorništvu. Platonovo razmatranje naravi i područja znanja (u dijalogu *Theetet*), naime pitanja pripada li ono osjećaju, mišljenju, razumskoj spoznaji ili mudrosti, Gučetić prihvaća u tom smislu i sam razlikujući loše govornike, „rasipatelje riječi“, obmanjivače i prijetvornike, od onih dobrih koji ukazuju i zalažu se za opće, korisno dobro i pravednost u svrhu sveopćeg napredovanja društvenog i političkog života.

Gučetićeви komentari, tipično renesansno obilježeni, zasnivaju na pomirenju platoničkog i aristotelovskog, tog prvog normativnog traktata o retorici čija se recepcija snažno održava od europskog srednjovjekovlja³⁰, ponajprije u

³⁰ Navodimo tek neke već klasične autore i one novije historiografe od velike literature o filozofiji, pjesništvu, poetici i retorici srednjovjekovlja, o mnemotehnici, sposobnosti trajnog, čvrstog i poticajnog pamćenja i njegove korisne primjene u govorništvu, samog temelja povijesti upravo kao živog pamćenja prošlih događaja, kroz izbor najboljih govornikovih primjera, nadalje o značenju metaforičkoga, doslovnog, alegorijskog, anagogičkog, te moralističkog tumačenja teksta, rasprave i djela o teološkoj metaforici, odnosu ljudskog i božanskog jezika, riječi i stvari (*res-verba*), istine i laži, fantazije, riječi i šutnje njegovu raspravu u teologa i mistika (*visio mystica*): G. Bednarz, *De universo orationis colore et syntaxi Boethii*, Bratislava 1883.-1910.; M. Grabmann, *Geschichte der scholastischen Methode*, Freiburg, 1911.-13.; isti, *Die Philosophie des Mittelalters*, Berlin, 1921.; C. Bäumker, *Der Platonismus im Mittelalter*, München, 1916.; E. Gilson, *La philosophie du moyen âge de Scot Erigene à G. de Occam*, Paris, 1925.; M. Grabmann, *L'influsso di Alberto Magno sulla vita intellettuale del Medio Evo*, Roma, 1931.; I. Tonelli, *De la poesia dell'ineffabile*, Firenze, 1934.; B. Nardi, *Studi di filosofia medievale*, Roma, 1960.; F. Tateo, „Retorica“ o „Poetica“ fra Medioevo o Rinascimento, Bari, 1960.; R.W.Schmidt, *The domain of logic according to Saint Thomas Aquinas*, La Haye, 1966.; F. Yates, *The Art of Memory*, London, 1966.; *Linguaggio e silenzio*, Milano, 1972.; H. Weinrich, *Metaphora memoriae*, u: *Metafora*

teološkim pitanjima, gdje retorika postaje inačica teologije, posebice u francuskim školama, a povijesna se veza dijalektike i retorike s različitim predznacima, konotacijama, posebnostima i transformacijama nastavlja u kasnijim teorijama jezika i mišljenja, što se pokazuje ponajbolje u uporabi književnih sredstava, kao što su to dijalektički silogizam i entimema, argument, umna refleksija. Ona se, međutim, u srednjovjekovlju razlikuje od svog antičkog pojma, ponajviše rimskih pisaca o govorništvu, pa se pretvara u igru riječi, gnomičnost, sentencioznost, stilsku akrobaciju.³¹ Riječ i njena elegancija postaje dominantnim idealom humanističke kulture, predmetom filozofsko-spoznajne problematike, analize odnosa riječi i istine, logosa i jezika, a eruditna retorika poprima sve više pedagošku, didaktičku i etičko-moralnu funkciju s naglaskom na negdašnjoj njenoj svrsi *docere* i *delectare*, preoblikovanih novom zbiljom u kojoj se rječitost i dovitljivost talentiranih govornika u njihovim duhovitim varljivim dokazima doima poput kakva „divna perivoja“ za našu nasladu, kako to slikovito kaže Baltazar Castiglione 1528. u svom *Dvoraninu*.

U novom kulturnom i duhovnom ozračju posttridentskog razdoblja, mijene ideja i mišljenja, shvaćanja i tumačenja prirode i zbilje, pojam govornika uključuje karakter vjerojatnosti, a ne toliko istinitosti, spajajući racionalno i iracionalno, doslovno i alegorično, formu i sadržaj, riječ, govor, glas, misaone i govorne figure.

Misleći danas o retorici kao univerzalno filozofsko-hermeneutičkom problemu u okviru svoje hermeneutičke estetike i o govoru kao formalnoj ljudskoj spoznaji i izvoru bitka, H. G. Gadamer će kroz studij i tumačenje Platonove i Aristotelove filozofije i klasične filologije³² ustvrditi kako je retorika bila usmjerena na neposrednost djelovanja govora, i mada je krenula putem razrade vještine pisanja i tako razvila teoriju o stilu i stilovima, ipak njeno pravo potvrđivanje ne leži u čitanju, nego u govoru.

Intelektualist i aristokrat duha, Gučetić nas uvodi u teorijsko-spoznajni problem retorike, sustavno provodeći gdje god to može, otvorenu kritiku retoričkog

e menzogna (prir. R. Santini), Bologna, 1976.; isti, *Oblivio mortale e immortale*, u: *Letteratura, Arte e Critica dell'oblio*, Bologna, 1999.; J. Pieper, *Scholastik*, München, 1978.; P. Valesio, *Ascoltare il silenzio*, *La Retorica come teoria*, Bologna, 1986.; *Geometria e memoria, Lettera e allegoria nel Medioevo*, Milano, 1985.; R. Heinzmann, *Philosophie des Mittelalters*, Stuttgart, 1992.; E. R. Curtius, *Topica del inesprimibile, Lettera europea e Medioevo*, Firenze, 1992.; C. H. Haskins, *The Renaissance of the twelfth Century*, Cambridge, Massachusetts, London, 1955.; *La nube della nonconoscenza* (prir. P. Bortani), Milano, 1998.; H. Weinrich, *Oblivio mortale e immortale* (pr. s njem.), Bologna, 1999.; M. Brusatin, *Arte dell'oblio*, Torino, 2000.

31 I. Loinjak, *Odnos između estetike i umjetničke djelatnosti u srednjem vijeku*, Zagreb, 2010.

32 V. "Retorika, hermeneutika i kritika ideologije", „Delo“, XIX, 1971., 4-5, str. 524. Usp. H. G. Gadamer, *Rhetorik, Hermeneutik und Ideologiekritik*, Frankfurt, 1975. (treće izd.), *Idee und Sprache* (Kleine Schriften), Tübingen, 1972.

formalizma, na račun modernih dubrovačkih i ne samo dubrovačkih sofista pa i kako piše, „dubrovačkih mladih probisvijeta“. Slijedeći put Aristotelovog poimanja područja retorike, *dijalektičku metodu vjerojatnog* mišljenja, gotovo identično njemu, zaključuje kako su svi ljudi unekoliko dijalektičari i govornici, područje retorike je sveobuhvatno i univerzalno, filozofsko. Da bi o nečemu mogao govoriti, govornik mora prethodno sve poznavati. U tomu se njegovo stajalište podudara s ranijim Petrićevim. Premda po mnogočemu inovativan i avangardan, Gučetić još ipak eklektički i sinkretički spaja stajališta mnogih i različitih predstavnika škola, usmjerenja i ukrštanja ideja. To, međutim, ukazuje na njegovu širinu pogleda i preuzimanja onog što mu omogućava vlastito mišljenje. Aristotel, Ciceron, Kvintilijan, Filopon, Plutarh, Demosten, sve do Jeana Bodina, i drugih, neimenovanih, ali prisutnih u njegovim tumačenjima, izvodima i analizama prepoznatljivi su, kao što su prepoznatljivi i Gučetićeve teološki i religiozni izvori. Obnova Aristotela i preko njega ne samo antičke nego i novije tradicije ide sve do one škole mišljenja koja podređuje retoriku filozofiji i *vice versa*, filozofiju retorici (L. Valla). Elegancija latinskog jezika koja odiše i u Gučetićevim drugim djelima, njegova filološka naobrazba, temeljitost i entuzijazam proučavanja autoriteta bili su mu pomoć u stjecanju retoričke kulture i utjecali su na njegov osobni razvoj i intelektualni profil. I premda mjestimično manjkav, netočan i nejasan, dvosmislen iskaz ili navod, tako simptomatičan za pisce njegova vremena, čini njegove komentare dragocjenima, i biografskim i dokumentarno-povijesnim svjedočanstvom njegove misli i vremena. Potvrđuje on time Vallinu obranu i pohvalu „rječitosti kao kraljice stvari i savršene mudrosti“ („eloquentia ... quae regina rerum est, et perfecta sapientia“) i njenu korist za život čovjeka.

Obrazovni sustav kako ga u svom *Ustroju država* Gučetić obrazlaže, sadrži i književnost, poistovjećen je s božanskim umijećem. Pritom hvali pjesnike, J. Bunića, I. Crijevića, M. Monaldija, D. Ranjinu, Dž. i M. Držića. Književnost obuhvaća gramatiku, logiku i retoriku koja raspravlja o redu, skladu i eleganciji riječi. Ključ koji otvara poznavanje svih znanja i humanih disciplina za njega je logika koju valja izučavati samo iz Aristotela jer je on proizveo oruđe kojim se vješto razlikuje, kako piše, „istinito od lažnog i dobro od lošeg“, i podijelio je u tri silogizma: demonstrativni koji je, nastavlja on, potanko objasnio u *Provoj i Drugoj Analitici*; zatim dijalektički, čija mjesta nas je naučio nalaziti u *Topici*, te sofistčki, čija je lažna mjesta pokazao u *Varljivim dokazima* da bi ih, „slijedeći spoznaju istine, mogli izbjegavati pravi i istinski dijalektičari“. ³³ I zaključuje: „Da bi se stvarno spoznalo umijeće dijalektike, ili logike, kako je nazivamo, potičem djecu o kojoj govorimo da s najvećom pomnjom izučavaju ponajviše

³³ N. V. Gučetić, *O ustroju država*, op. cit., str. 409.

Aristotela, jedinog tvorca ovog umijeća, a zatim da pažljivo čitaju i proučavaju grčke komentatore, kao što su Aleksandar, Temistije, Filopon, Amonije, Simplificije, a od Latina Boetije te u njima traže pravi smisao te aristotelovske discipline, kako ne bi zapali u mračne ponore skotista i u Tartaretove labirinte što zamračuju i zbunjuju um. A da bude lakše onima koji to umijeće nastoje dobro naučiti, potičem ih na učenje dijalektike Aleksandra Piccolominija, koji idući stopama grčkih tumača Aristotela od njih sakupi svu najbolju srž. Neka se na tu vještinu usredotoči misao djece do njihove četrnaeste godine, kao i na govorništvo, koje je nužno i korisno onima koji su rođeni za rođake, prijatelje i domovinu. O njoj znački pisahu Ciceron i Kvintilijan, ali ih daleko nadmaši Aristotel u trima svojim knjigama, osobito u davanju retoričkih pravila, premda ga oni možda nadmašise u primjeni, kako smatra Aleksandar Piccolomini. Neka se dakle djeca, žele li dostići savršenstvo u govorništvu, ne udaljuju od njegove retorike i Ciceronovih govora, i neka često vježbaju govore o izmišljenim sporovima, te ih ponavljaju pazeći koji je kralj govorništa, kako Demosten o njemu reče. A budući da Demosten i Aristid bijahu među Grcima izvršni govornici, valja stalno čitati njihove lijepe i jasne govore“.³⁴

Toliko o retorici i to kroz riječi dubrovačkog gospara Dinka Ranjine, viteza svetog Reda Svetog Stjepana, sugovornika Gučetićeve, osmog dana njihova razgovora o ustroju država u duhu Aristotelovom, sa suvremenim primjerima. Ranjine, kojeg, kako on piše, uvelike ljubi zbog izvanrednih kreposti koje rese njegovu plemenitu dušu i zbog drugih rijetkih njegovih osobina. Povlačeći se u osamu svog doma, kako piše, utočištu pred nevoljama tegobnog i nemirnog doba ljudske duhovnosti. Potaknut Monaldijevom informacijom o raspravama koje je vodio s Gučetićem o Aristotelovoj moralnoj filozofiji, predmetu njegove *Etike*, Ranjini Gučetić odgovara tužeći se već na početku i ogorčen iskvarenošću i izopačenošću vijeka u kojemu žive, omrznuo dobrima a omiljelo zlima, navodeći pritom razloge i motive pisanja ovog svog djela i razgovora o časnom političkom umijeću. Ali, već iz samih uvodnih riječi otkriva on svoju temeljnu intenciju i narav mnogih svojih djela, otvaranje raspravljanja o s vremenom zagubljenoj ljudskoj izvrsnosti i savršenosti.

Politološka njegova rasprava otkriva duhovnu dimenziju našeg mislitelja kojom će se on rukovoditi i u svojim komentarima Aristotelove retorike. Govorništvo, retorika, za Gučetića je naime temeljno i prvenstveno duhovna, a ne tek intelektualna tehnička djelatnost, zanat i sama sebi cilj u formalno tvorbenoj eleganciji oblika. Retorika odslikava bit jezika iz misli i tako shvaćena nije njegov obrazac, mrtvi pojam, već njegova učinkovitost, uzajamna i svagda živa sveza

³⁴ *ibid.*, str. 410.

čovjeka s čovjekom, čovjeka sa svijetom. Po toj, platonički shvaćenoj i aktualiziranoj slici riječi u duši, i kao što će to kasnije reći B. Gracián, kao ljepota za oči, i harmonija za dušu, riječi predstavljaju pojmove za duh. Psihagogičkom snagom, uvjerljivošću, ali i jasnoćom i razumljivošću, skladom i ljepotom govora, govornik potiče i utječe na vođenje duša, djeluje na nutrinu primatelja, slušača. Snaga riječi, jezika, ona je odlika uljuđenosti kojom se čovjek razlikuje od svih drugih bića i koja stvara i održava narode i države. Samo dobar i pravedan čovjek, lijep iznutra, rekao bi Platon, može biti dobar govornik. Aristotelova moralno-etička načela, ljepota kreposti, razboritost, ljubav, vjera, pamćenje, čestit život duh je kojim odišu sadržajno i tematski bogata i analitički razvedena poglavlja Gučetićevih retoričkih komentara. Vezani su oni uz mnoštvo pozitivnih, ali i negativnih primjera, iz sudstva i zakonodavstva, politike i morala, gospodarstva i korupcije, podjela na one elitne, bogate i one siromašne, pokazuju rascjep govora i mišljenja, istine i privida. Kritika je to prazne elokvencije i bujice riječi, duhovnog vakuuma, oskudice neobrazovanih, lažnih govornika, „rasipatelja riječi“, kako ih naziva Gučetić, i uzaludnoga govora u prazno novih sofista. Ne propušta Gučetić upozoravati neprestano na značenje i ulogu riječi i djela za zdravu, mirnu i perspektivnu obiteljsku, društvenu i državnu zajednicu, za održanje mira i zdravlja grada, ali i na opasnost koja od nje vreba. Iz kritika negativnosti svoga vremena i društva te iz njegovih upozorenja i naputaka progovaraju toliko živa i aktualna pitanja i današnjeg čovjeka i svijeta o zakonima i zakonodavcima, nagradama i kaznama, obvezama, počastima i položajima, ponajviše nezaslužnim, kršenju prava i časti, raspolaganja državnim, društvenim novcem, potrebe uzdržavanja zajednice obitelji poginulih, primjera nasilja i današnjim rječnikom, opasnog terora, nepotizma, itd. Kako suvremeno zvuče davne njegove riječi: „Za državu nema ničeg tegobnijeg ni pogubnijeg nego kad se ništavni ljudi uzdignu na položaje od velike časti“. Sudski govori, sporovi oko slučajeva gramzivosti, nemara, neimaštine, laži i zločina, i oni drugi, savjetodavni, kao i pohvalni ili pogrebni, prigodni ili mnogi drugi, samo su neke od slika koju govornik pruža o svojem svjetonazoru, okolnostima, idejama, vremenu i društvu, širokoj problematici – slike koja zadire u sve discipline i u svu složenost i otvorenost njihovog tumačenja. Gučetić ukazuje na primjere iz vlastite odvjetničke prakse (početak navoda): „Ta koliko je na građanskim i kaznenim sudovima odvjetnika koji svoje govore boje retoričkim bojama bez ikakve naobrazbe u govorničkom umijeću?“,

Slikama dubrovačke povijesti, iz višestoljetno udaljene povijesne distance dubrovački filozof govori nam i danas svojom živom i aktualnom misli. Potvrđujući time misao Filozofa čije djelo komentira, Aristotelovu misao koju prije Gučetića uskrsava i oživotvoruje među mnogima i Matija Vlačić Ilirik, a poslije

njega i kasniji naraštaji hrvatskih mislitelja, pa i govornika. Riječi su to kojima Vlačić završava svoje *Peripatetičke dopune* : „Vrijeme naime, običava ranije pro-nađenome kako dodati što nedostaje, tako i to isto oplemeniti i usavršiti“.³⁵ Ili riječi kojima Sebastijan Slade-Dolci zaključuje svoje velebno djelo *Fasti Litterario Ragusini* (*Dubrovačka književna kronika*): „ napisao sam je kao da će trajati kroz svu budućnost“.³⁶

11.

Novum dijaloga o retorici, filozofiji jezika i retoričko-poetološkim pitanjima i problemima, te književno-teorijskim i stilskim prosudbama, prisutan je u *Deset dijaloga o retorici* (*Della retorica dieci dialoghi*, 1562.)³⁷ creskog renesansnog filozofa *Frane Petrića* /*Franciscus Patritius, Patrizil*. Erudit i polihistor, povjesničar, grecist, latinist, izdavač, upisuje se i u domaću baštinu retoričke teorije. Dijalozi mu obasižu opsežnu problematiku, od analiza govora, umijeća govorništva, naravi govornika, preko predmeta govora, do dijelova i govorničkih ukrasa (metaforički *končeti*), dometa retorike, do njegove zamisli potrebe izgradnje savršene retorike. Nagovješćujući poetiku baroka, končetizma (pojam *inventio* i *conchetto* kao zamisli, novog kriterija istinosnosti, i pojam *disegno, modello*, nevidljivog uzroka, netjelesnog nacрта), ulogu divljenja, začudnosti (*meraviglia*) i *fantazije*, imaginacije (sinonima za *cogitare*), razilazi se Petrić s principima Aristotelove normativne poetike i retorike koje osuđuje. On izlaže vlastite, naučne principe retoričkog umijeća na lingvističkoj paradigmi bitno kao umijeća riječi, ističući prvenstveno njenu ekspresivnu funkciju. Ideal njegove nove, kako je naziva, „nebeske retorike“ stvoren je prema matematički strukturiranomu modelu svijeta, u kršćansko-biblijskom duhu u sprezi s novonastalom klimom napredovanja prirodnih znanosti, matematike i geometrije. Petrić i sam piše djelo pod nazivom *Della nuova geometria* (Ferrara, 1587.). Njegov lingvistički naum predstavlja objedinjavanje renesansnog platonizma, neoplatonizma i sinkretizma koji obnavljaju drevnu hermetičko-magijsku, mitsko-simboličku tradiciju. Ljudski govor zadržava svoju pjesničku, kreativnu, stvaralačku funkciju i koristi se simboličkim jezikom, mitom, figurom, parabolom. Odnos jezika i mišljenja pokazuje njihovu filozofsku narav. Riječ označuje izričuće pojmove (*sprimimento dei concetti*), bogateći na taj način ljudsku spoznaju. U stoljeću poetika, proučavanja i kritičkog vrednovanja Aristotelovih poetičko-retoričkih pravila, njegovih komentara i parafraza,

³⁵ M. Vlačić Ilirik, op. cit., str. 248.

³⁶ Vidi S. Slade Dolci, novi pretisak djela, Zagreb, 2000. (izv. i pr. P. Knezović).

³⁷ F. Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, Pula-Rijeka, 1983. (prev. M. Maras).

treba imati na umu da je Petrić mislitelj prijelaza, da se koleba između područja razuma, tehničkog područja i entuzijazma, pjesničkog zanosa, stvaralačke ingenioznosti koji se u njegovome mišljenju prožimaju.

Zadržimo se još nakratko kod Petrića. Njegov je interes za retoriku već izražen u njegovom djelcu *Sretan grad (La città felice 1553.)*, raspravi koju u Padovi 21. srpnja 1551. posvećuje Vigeriju i Girolamu della Rovere kao onima kojima kao zakonodavcima njegove spoznaje i upute mogu biti od višestranog interesa, praktičkoga, pedagoško-društvenog, duhovnog, moralnog, političkog, pa i fizičkog te mnogih drugih, i od koristi za upravljanje državom i srećom građana, kao njen „vodič“, kako ističe, utemeljen na najboljim osnovama poznavanja uredbi i zakona. I Petrić i kasnije Gučetić objedinjuju epistemološke doktrine Platona i Aristotela o znanju, istini, idealu starorimskih vrlina na čemu obojica koncipiraju svoj model najboljeg društva i svoju filozofiju čovjeka kojom ističu značajnu i veliku ulogu znanosti, na njen predmet, mjesto, smisao i zadatke, pa tako i retorike u životu pojedinca i društvene zajednice. Navodeći koristi od upoznavanja pojedinih disciplina u obrazovanju čovjeka i za postizavanje njegova savršenstva, kao i koristi za njegov javni i privatni život, spominju oni tjelesne i duhovne vrline, umijeća, filozofiju, glazbu, matematiku, slikarstvo. Tako će na jednome mjestu Petrić reći: „Gramatika je potrebna u mnogim pojedinačnim okolnostima a i u prilikama od općeg interesa, npr. u obrazlaganju zakona, pismenosti, itd.“³⁸ Opsegom kratku, ali dalekosežnošću svojih misli i uputa bogatu raspravu, završava Petrić zanosnim, gotovo panegiričkim riječima hvale svom gradu, i danas vrijednim ponoviti ih: „Ako naš grad bude takav kako smo ga opisali, najžešća žed će se u njemu moći gasiti vodama izvora blaženstva koje nad njim sipe. On će, uzdignut visoko, iznad svih gradova svijeta, svima na vidiku, od svih biti čašćen, štovan i moljen, da im barem i neznatno dopusti napajanje u spasonosnim vodama svojeg izvora sreće, da ovlaže svježinom jedne kapi svoja suha i žedna usta, prikrate svoje muke“.³⁹ Retoričkoj pohvalnoj vrsti možemo pripisati i Petrićev enkomijastički spjev *L'Eridano*, pjesnički uradak mitološko-povijesne tematike (1557.)⁴⁰ koji posvećuje kardinalu Hipolitu II. d'Este, ljubitelju umjetnosti. Petrić ga je napisao u znak pohvale dvorskoj kući d'Este koja mu je 1567. ponudila katedru Platonove filozofije u Ferrari, inače zaslužne za razvoj renesansne umjetnosti i znanosti (M. Boiardo, L. Ariosto, T. Tasso, G. Guarini i drugi).

³⁸ F. Petrić, *Sretan grad*, Zagreb, 1975., str. 40 (prev. V. Premec).

³⁹ *ibid.*, str. 41.

⁴⁰ *Poesia barbara del sec. XVI*, Bologna 1881. (prir. G. Carducci).

Baveći se razmatranjem i studijem fenomena riječi i filozofijom jezika, Petrić prije Gučetića proučava akribički i kritički povijest teorija govorništva i retoričkog umijeća od najranijih razdoblja antike do njegova vremena, radeći na promjeni naslijeđena sustava vrijednosti, kriterija, pravila stvaranja. Djelujući u prijelomnom razdoblju renesanse i baroka, neki stariji i noviji kulturni povjesničari i teoretičari smatraju Petrića već predstavnikom nove estetike baroka (D. Aguzzi Barbagli, T. Klániczay, R. Barilli). Posebice tomu u prilog idu Petrićeve analize pjesničko-retoričkih kategorija *začudnog* (*ammirabile*), *fiktivnog*, *uobrazilje*, *zamisli-pojma*, *ideje* (*conchetto*), u njihovoj funkciji instrumenata spoznaje koji će kako će se pokazati, postati ključni pojmovi tijekom kasnijega povijesnog razvoja. Fenomen riječi, logosa, govora, izlaganja, zborenja, njihova narav i bit, privukli su ga i kako i sam reče u svojem dijalogu o retorici (dij. II) možda iz „njegove žudnje da postane ugledan govornik“. Vjerojatniji motiv bila je njegova težnja za izgradnjom vlastite teorije i pravila retorike, zasnovanih na antiaristotelijanskom modelu, budući da Aristotelova retorika, kako on drži, nije sveobuhvatna, jer obuhvaća tek tri roda, kao i na ciceronovskom kodeksu definicija i pravila, prema kojemu je retorici dano prvo mjesto kao krasnorječju i izražajnosti. „Božanski Ciceron smućuje me svojim medenim i kićenim govorenjem“, ustvrdit će Petrić u svom petom dijalogu. Petrić pobija i niz drugih autoriteta, uočavajući njihova unutarnja proturječja, zablude i nedostatnosti, koji izvire iz njihova temeljna nerazumijevanja i brkanja pojmova zanata, vještine, što je rezultat prirode, slučaja, navike, koji nisu drugo doli sjene umijeća, premda vježbom mogu njime postati. Ono naime uspostavlja red i pravila, kao nevidljiv, netjelesni nacrt ili uzorak. Poznavanje uzroka ono je što retoriku čini djelatnom znanošću za razliku od govorništva kojeg rese čuvstva, žar govornikov ili navika. Obarajući se na kako kaže, „tisuće retorika koje kao žabe u bari iskaču oko nas „ (dij. VIII) i time tradiranim vrijednostima, u osnovi nepoznavanju same biti i naravi stvari i ljudskog jezika, govora (koji je izražavanje pojmova, znakova stvari), radi neke svrhe. Petrić to vidi u zagubljenoj duhovnoj sposobnosti čovjekovoj, njegova umijeća i u gubitku negdašnje moći riječi koju je ona imala u egipatskoj, perzijskoj, tračkoj starini, riječi na koju je pala „koprena“ istine. On vidi i upozorava na „pad“ jezika, njegovu pometnju i gubitak govora duhu (postoji, naime, razlika duha koji zna i koji ne zna, koji je samo mnijenje); na rasipanje snage govornika zbog njegova nepouzdanoga znanja, pa imena gube snagu raspoznavanja. Stoga i samo ime govornika postaje posvema neprikladno. Navodi to kao opću situaciju u zemljama kao što je Italija, Francuska, Engleska, Poljska, Njemačka. Petrić je svjestan mijene vremena. Jednu odražava i nova poetika i retorika. I sam se kreće, kako kaže, u jednoj vrsti labirinta, obilja govora i njegove

ispraznosti koji štete. Kićenost je pomračila poznavanje stvari kojih je više negoli imena. Otud obilje metafora, figura, koje nisu samo odlika govornika, nego i pjesnika, povjesničara i filozofa. Dalekosežno, gotovo moderno zvuče neke Petrićeve misli o ulozi i sudbini govorništva, štoviše o njegovoj nekorisnosti, za koju se ispomaže antičkim mitom Fame: „Kad bi dakle neki bog, koji to može učiniti, uklonio sa svijeta sve narodne države i vladavine pučkih duhova, govor bi na njemu bio nepotreban“. Potvrdila su to neka uređenja, patricijat, monarhija, kraljevina, tiranije, Petrarca je, prema Petriću bio taj koji je “probudio duh da razveže sporne zakone,“ (dij. VIII).

Svoj, kako reče, dug i strpljiv rad na retorici, ponajprije na kritici i odbacivanju temelja klasične retorike, ponajprije njene definicije u Aristotela kao vještine iznalaženja i spoznavanja svega kao vjerojatnog, kao ogranka dijalektike i prava te njenih kriterija, rodova i stilova, kao i ciljeva i zadaća, Petrić intenzivira i obogaćuje referencama o središnjim temama raspravljanja svoga vremena, kao što je to odnos retorike, dijalektike i filozofije. Spomenuto djelo zaključuje Petrić svojom namisli obnove „nebeske retorike“ (*retorica celeste*) i njenog zasnivanja kao filozofsko-znanstvene discipline, njenog vlastitog predmeta proučavanja, prema modelu matematike i njene sigurne i savršene spoznaje, na biblijsko kršćanskom temelju *broja, težine i razmjera*, modela i simbola savršenog, božanskog znanja najviše istine, zasnovane na spoznaji počela. Principi su to koji se učestalo javljaju i ponavljaju u različitim aspektima od starogrčke pitagorejske tradicije, u Platonovoj kozmologiji (*Timej*), u srednjovjekovno-kršćanskoj sofistetrijskoj logici, simbologiji, moralno-teološkim spekulacijama, u disciplinama slobodnih umijeća, ali i u astrologiji, umjetnosti, arhitekturi, sve do Petrićeva vremena.⁴¹

Valjalo bi se posebno među ostalim utjecajima, pozabaviti komparativnom analizom sličnosti i srodnosti nekih Petrićevih spekulacija s onima patristike, srednjovjekovnih mislitelja pa i doktrina mistika te utjecajem Dantea (kojeg često navodi u svojim dijalogima o poetici). Dante je bio svakako jedan od Petrićevih velikih uzora, ujedno i poznavatelj i tumač Aristotelovih filozofskih, logičkih, etičkih pa i retoričkih principa („meštar onih koji znaju“, kako ga Dante naziva u četvrtom pjevanju *Pakla*). Uporišta za takvo razmišljanje pružaju primjeri mnogih i bogatih Danteovih teorijsko-spekulativnih ideja, leksike i morfologije, lingvističke doktrine i stajališta („Poslanice“, posebice XIII, Cangrandeu della Scali) kao i njegov veličajan pjesnički opusu. Petrić je bio dobro upoznat s Dan-

⁴¹ Upućujemo ovdje na temeljit studiozan rad I. Florianca o glazbenoj poetici „*Harmoniae moralis*“ slovenskog renesansnog humanista, pjesnika, glazbenika i mislitelja Jacobusa Handla / Gallusa u obzoru slovenskog kulturno-umjetničkog prostora i šire europske estetičke i retoričke tradicije, značenja gramatičko-retoričkih zakona glazbe, odnosa riječi i logosa, ars-ordo-sonus, I. Florianc, Humanist (Jacobus) Gallus - Ime in pomen, Wien, 2007.

teovom filozofsko-teološkom koncepcijom jezika i ljudske duše i podjele njenih moći prema Aristotelu iz njegove šeste knjige *Etike* (znanstvena, umna, spoznajna, stvaralačka), s ulogom ljudskog razuma i jezika i njihova odnosa, a Dante je nesumnjivo ostavio dubok trag i utjecaj na srednjovjekovnu književnu tradiciju, pa i na kasniji razvoj europskog mišljenja. Postoji velika literatura o različitim i mnogim aspektima i dimenzijama njegova djela, izvorima i utjecajima na poetike kasnijih duhovnih razdoblja od srednjovjekovlja, pa i na humanističku retoriku, renesansnu poetiku, manirizam i baroknu poetiku. O njegovoj književno-filozofskoj i teološkoj sudbini i utjecaju, koji on ima sve do danas u suvremenoj teoriji književnosti i u lingvistici, govore i novija danteološka proučavanja. Dante je dio europskog duhovnog i književnog naslijeđa, čineći ujedno i pretpovijest razdoblja o kojemu govorimo, u kojemu djeluju i naši pisci i mislitelji, jedan od izvora i idejnih sastavnica i retoričkog humanizma i poetike renesanse i estetičke teorije baroka. On je primjer onog vremenskog jedinstva tradicije kojom se nastoji na očuvanju zapadnjačke kulture, u svim epohama, od srednjovjekovlja do 16. i 17. stoljeća. Odnosi se to i na odnos retorike i manirizma, baroka i dalje, kako to pokazuje E. R. Curtius kroz srednjovjekovnu latiničku teoriju i praksu, tako i na vrednovanje Dantea u širem povijesnom obzoru. Dante je naime svjestan značenja jedinstva jezičkih oblika, forme i riječi, misaonog sadržaja. Ističe on pritom dvojnju narav jezičkog znaka (zvuk i značenje, izraz i sadržaj) i jezika (prirodni i artifičijelni, dogovoreni, ustaljeni i novi, kreativni), gramatičku (upotreba) i retoričku (umijeće) osnovu jezika, razliku dobra govora „koji dolazi iz retorikove radionice“, kako kaže Dante u *Gozbi* i onog lošega. I Petrić jednako ukazuje na značaj pjesničkog ingenija, obojica ga nazivaju pronalazačem. Uz pojam ingenija, invencije, pronalazačke teme, talenta, pamćenja i sjećanja, govorničke vještine, i mnogih drugih javljaju se već u ranom a i kasnijem srednjovjekovlju ideali klasične poetike i retorike koji će svoje kasnije formulacije dobiti u končetizmu, teorijama neobičnosti, duhovne izoštrenosti misli, slikovitosti izraza, teoriji acumen, jednoj vrsti sofističke retorike, one kojoj se protivi već Dante, i - kako to pokazujemo - i Petrić i Gučetić. Petrić Danteu posvećuje stranice i stranice svojih dijaloga o poetici. Obojica upozoravaju, nadalje, na nedostatke ljudskoga govora (slabost intelekta) i na granice ljudskog mišljenja, kritiziraju neprirodno i izvještačenost jezika i govora te formalizam. Sprega platoničko-kršćanske, mističko-pjesničke i eklezijastičke teologije, biblijske retorike, odnos retorike i dijalektike, srednjovjekovnog kanoniziranog filozofa- Aristotela (E. R. Curtius) i peripatetizma živi u svijesti i nadalje, perzistirajući kroz nova značenja, naglaske i konotacije, prihvaćanja i kritike, sljedbenike i protivnike retoričkog formalizma. Najbolje to pokazuju brojne filozofske, teološke i jezikoslovne etimološke

egzegeze u djelima, raspravama i dijalozima naših mislitelja. Petrićeve ideje u tomu snažno podsjećaju na Danteova teološka i mističko alegorijska simbolička shvaćanja o nemoći jezika i o rječitoj šutnji mistika. U *Gozbi*⁴² Dante piše kako jezik ne može slijediti ono što vidi razum, a u posljednjem, tridesettrećem pjevanju *Čistilišta* piše on kako su „kratka krila razuma“. Upravo je u tom pjevanju sadržana i Danteova filozofija jezika, nauk mnemotehnike i letotehnike, mjesto i uloga pamćenja i zaborava u obzoru njegove teološke i moralnofilozofske misli, usmjerene ka čitanju savršene božanske Knjige. Za razliku od ljudske kratkorječivosti, nepoznavanja biti pamćenja (Aristotelovo razlikovanje pojmova *memoria* i *reminiscentia*), nadalje uslijed teške razumljivosti pisanoga slova, um se hrani slikom riječi koje se u nj urezuju kao u pečatni vosak koji ih čuva - poznata reminiscencija na Platona i kult egiptomanije i hijeroglifike probuđen iznova u renesansi. Ovdje Dante dalje pridodaje kako ni on nije toliko rječit da bi mogao iskazati ono što misao zbori a duša se zanosi slatkoćom zvuka. Valja stoga ponijeti riječi ne pismom nego u slici i znacima.

Topos *pamćenja* i *sjećanja* kao duševne slike, unutarne knjige duše, prisutan je u kasnijem, renesansnom razdoblju, posebice u raspravama i dijalozima o povijesti. Nalazimo ih i u Petrićevim dijalozima posebice u njegovim raspravama o naravi povjesničara i povijesnog teksta, o mediju pisane riječi, distinkciji događaja i sjećanja, pri čemu on ističe značaj povjesnikova istraživanja nerijetko i kao oblika retoričke apstrakcije i fikcije (karaktera, okolnosti. događaja), kombinacije umijeća sjećanja i pamćenja. Očituje se to u njegovom izboru i selektiranju, izostavljanju, zaboravu i amneziji, odnosno rekonstruiranju, kao mentalnih procesa i retoričkih sredstava i tehnike povijesne interpretacije neke teme, događaja ili osoba, umijeća prikaza i argumenata. Pretjerano isticanje i hvaljenje, i obrnuto, kritiziranje ili ukrašavanje, tih stilskih, gotovo retoričkih vrsta i značajki nije uvijek u funkciji istine, nego uvjeravanja, privlačenja pažnje i poticanja i buđenja interesa, zadobivanja onih kojima je namijenjeno. Često Petrićev sudionik u dijalozima o povijesti ponavlja „vjerujem ti“. Očigledno je da Petrić zagovara logiku vjerojatnosti i ističe figurativno- narativnu, pomalo i ludičku, fantazijsku umjetničku dimenziju povjesnikova diskursa. Argumenti se zanemaruju ili ostaju slučajni, nedostatni i nebitni. Zbog beskonačne povezanosti uzroka i posljedica povijesnih događaja oni nam ostaju nerazpoznatljivi do kraja. Mnoge Petrićeve spekulacije, izvodi i zaključci duguju umnogomu i srednjovjekovnoj tradiciji.

Tijesni međusobni pa i u osnovi sve dvojbeniji odnos riječi i mišljenja osnova je i ljudskog govorničkog umijeća, zrcala kozmičke ljepote, Božje riječi, logosa, koju ona u misli nosi, danteovski formulirano, premda u ljudi postoje i oni

⁴² Dante Alighieri, Djela, t. I., III, 2-5, Zagreb, 1976., usp. Petrićeve dijaloge o povijesti i retorici.

bez misli (u gramatici, kaže Dante, oni se zovu *amenti, dementi*), ili oni obuzeti afektima i oblikom, upravo hvaljenim u gramatika, ruhom mišljenja, ne mišljenjem samim.

Najsavršeniji govor je misao, onaj božanski, sveti, najposlije šutnja, piše Dante u svojim raspravama. Odnosi se to i na ulogu pjesničke alegorije, uobrazilje, čudesnog i fiktivnog, na enigmatičnost jezika koji stoga govori slikama i figurama, parabolama, *sub velamento*. Dante na jednome mjestu u *Čistilištu* piše kako teži „ riječi bez nakita“. Petrić govori o zamračenoj biti jezika, Dante koristeći simbol „oblaka“, Petrić „koprene“ i mitskim prisposobama Prometeja i Fame i gotovo biblijskoj propasti, pometnji i „ padu“ jezika. Dante o Babilonskoj kuli jezika, o svetoj, savršenoj, božanskoj Riječi i ljudskoj, uknjiženoj, koja zahtijeva mnemotehniku, *ars memoriae* budući se, kako piše Dante „mračni oko pamćenja“, i letoidno pije iz vode zaborava teološki shvaćenog kao kazne za očišćenje vlastitih grijeha (*Božanska komedija, Čistilište*). Petrić o kataklizmi i povratku božanskoj mudrosti, *divina sapientia, prisca philosophia, ficinijanskoj sapiens religio*. Obojica se u velikoj povijesnoj distanci pozivaju na pjesničku teologiju, štoviše obojica navode primjer egipatskog boga Totha/ Theutha, pronalazača pisma, knjige kao pomagala za pamćenje, na tragu Platonovog Sokrata, neposrednog živog dijaloga koji je u prednosti nad igrom slova koja lutaju, tumaraju, sad amo, sad tamo, nepostojana i varljiva.

Zadržali smo se na usporedbi dva idejno-misaona modela iz domaće i strane kulturne baštine koji zahtijevaju daljnju detaljniju analizu, budući su oni tek primjeri prožimanja i ukrštanja tradicija a proširuju naša pitanja i napore za objašnjenjem i odgovorima, sa sviješću o tomu kako oni ne pretendiraju na potpunost i konačnost.

12.

Petrićev ideal i nastojanje da svojim dijalozima ponudi filozofske temelje i dade argumente savršene retorike najbolje ukazuju na to prožimanje i ukrštanje bogate i velike tradicije mišljenja, preuzete od drevnih kultura, pa zatim antike i srednjovjekovlja do novovjekovne zapitanosti nad položajem čovjeka u svijetu, svijetu riječi i stvari i zapitanosti o stanju ljudske duhovnosti. Filozofirajući na tragu pitagorejsko (broju kao umu) - platoničke i neoplatoničke filozofije o jeziku broja, kroz svoje dijaloge o poetici, retorici i geometriji, izgrađuje on svoju novu filozofiju broja, smatrajući ga zakonom, ogledalom savršenosti (*ars-ordo-sonus* kao kognitivni ideal ujedno i estetički model) i božanskog porijekla, što će se od Augustinove teološke spekulacije o glazbi, njegove ontološke, gnoseološke i estetičke teorije imaginacije, fantazije, impresije, riječi i pamćenja i zaborava,

unutar kojih jedno od prvih principa zauzima filozofija broja, njegov uvjet, klasifikacija, moć i funkcija, nastaviti i kod Boetija, J. Skot Eriugene i potom u kasnijoj renesansnoj filozofiji kroz znanost o broju i do razdoblja prosvjetiteljstva i ideje Boga - geometra, sve do suvremene filozofije znanosti i matematičkog jezika. U spajanju filozofije i kršćanskog nauka, kroz težnju spoznaje istine želi Petrić izgraditi retoriku kao znanost, a ne više dvojbeno znanje govora i govorništva. Nastoji je, drugim riječima, izgraditi na principima sigurne, egzaktne spoznaje, na sliku matematike, još od doktrine pitagorejaca, Platona i Aristotela koji u trinaestoj knjizi (M) *Metafizike* izvodi kako najviše oblike ljepote poredak, razmjer, određenost, ponajviše pokazuju matematička znanja, pridajući matematičkom broju ontološku narav i status bića koje posjeduje savršenost. Odnosi se to i na jezik, točnije govor. Aristotel zaključuje da su i slogovi bivstva. Na tim istim principima (često navođen i tumačen biblijski citat *Mudrosnih knjiga* u srednjovjekovlju i renesansi, pa i kasnije, *numerus, pondus, mensura*) kao i ovima govorništva, izgrađen je prema Petriću i sustav cjelokupnog univerzuma kao idealne forme koji ima pankalistički i umjetnički oblik sklada i mjere, simetrije i proporcije (kao tehničkih metoda kojima se primjerice u slikarstvu postižu harmonični odnosi, kako to smatraju i sami umjetnici), ukrasa, svjetlosti i sjaja (*ordo, lux, lumen*). Petrićeva je to teorija univerzuma kao savršene ravnoteže suprotnosti, Svelepote i harmonije koja se motri kao broj. Aristotel ga vidi temeljem, zbiljskom jednoćom koja vrijedi i za međusobno različita umijeća, kao što je to primjerice glazba ili svjetlarstvo, razlikujući pritom više načina razmatranja matematičkog broja samog (pitagorejski, platonovski) i istražujući poteškoće i dvoumlja oko pitanja jednoga i mnoštva, konačnog i beskonačnog. Poteškoće proizlaze iz same dvostrukosti određenja znanosti i znanja koja su prema Aristotelu dvostruka, mogućnošću i djelatnošću. Postat će to i ideal matematičke znanosti, primjerice kod P. Skalića i F. Petrića.

Petrićeva ideja vraćanja pravim principima filozofske spoznaje nasuprot naslijeđenim pravilima autoriteta i lažnih filozofa odražava opći duh renesansnog humanizma. Odnosi se to i na područje retorike i na njegovu kritiku lažnih govornika. Na tragu drevnih pjesnika-teologa i ideje savršenog znanja Petrić traga za ozbiljenjem *savršene, nebeske* retorike (*retorica Celeste*) kao savršenog umijeća (*l'arte perfetta*), spoznaje uzroka i počela, a ne poznavanja i uporabe pravila, i sam slikovito i stilski raskošno, koristeći se mnogim prispodobama, piše u svojem devetom dijalogu o retorici: „Jer pravila nisu vezana jednom vezicom što visi samo o jednoj glavi, nego tu i tamo, rasuta po leđima i slučajno“ (dij. IX). Dodajmo da se mnogi humanisti nove duhovne klime 15. i 16. st., slikari, pjesnici, graditelji, filozofi i govornici oduševljavaju i zanose pojmom savršenstva uz-

dižući ga do kulta, stavljajući u prvi plan igru elegancije oblika i stila, nerijetko samo formalnu i besadržajnu, što će doći do izražaja u manirizmu i baroku. Tako se primjerice pojavljuju rasprave o savršenom umijeću, *l' arte perfetta, saper di dire* (L. Salviati), savršenom crtežu (C. Ceninni), savršenoj retorici, *retorica perfetta* (A. Poliziano) i dr. U savršenoj retorici Petrić vidi rješenje svojih sumnji i izlazak iz labirinta proturječja i zabluda svekolike njene dotadašnje povijesti. Nova retorika i nova poetika imaju svoje porijeklo i izvor u obrazovanosti ili duhovitosti (što je značenje starogrčkog pojma *asteios*), u pobjedi ljudske riječi kao izražavanju pojmova, razumijevanja i dimenzije njihova značenja, zaključno vraćanja i obnove negdašnjeg sklada riječi i pojma, sprege ljudske i božanske mudrosti, vjere i pobjede nad kaosom.⁴³

Petrićeva teorijska refleksija nastala prije Gučetićevih komentara, egzegeze Aristotelove retorike nezaobilazna je i značajna dionica u tradiciji hrvatske filozofske recepcije ponajprije Aristotela, ali i Platona i velike antičke, srednjovjekovne i humanističko-renesansne jezične i filozofske, estetičke poetičko-retoričke baštine. To je jedna od slika pokaznica različitih odnosa, stajališta i odrednica prema toj tradiciji. Utemeljen na filozofskoj osnovi, govor, ono u čovjeka prvo naučeno, za renesansnog je filozofa dar mišljenja, izraz pojma duha. Petrić zaključuje: „On je od prirode, vježba ga poboljšava, umijeće dovodi do savršenstva. Priroda drži ključeve govora, majka je govora, vježba je sluškinja, umijeće učiteljica“. Ujedno je to i temelj retorike filozofa.

Kratka je to sinteza nekih novih ideja i koncepcija Frane Petrića, Nikole Gučetića, Mihe Monaldija, ali i njihovih prethodnika, predstavnika filozofije i kulture humanizma, koji imaju istaknuto mjesto u domaćoj povijesti filozofskog mišljenja. Na njih valja obratiti posebnu pažnju kada je riječ o iznimno značajnoj ulozi i mjestu govorničtva i retorike i njene funkcije u životu pojedinca i društva u cjelini. Sadržajnica je to mnogih djela, rasprava, dijaloga i komentara filozofa,

⁴³ O F. Petriću, v. L. Menapace Brisca, *La rettorica di Francesco Patrizi*, „Aevum“, 1952., p. 432.; E. Garin, *Note su alcuni aspetti delle retoriche rinascimentali e della „Retorica“ del Patrizi*, Roma-Milano, 1953., p. 7-37.; G. della Volpe, *Poetica del Cinquecento*, Bari, 1954.; P. O. Kristeller, *Eight Philosophers of the Italian Renaissance*, Stanford, 1964.; A. Antonacci, *Ricerche sul neoplatonismo del Rinascimento*. Francesco Patrizi da Cherso, vol. I., Salentina, 1984.; C. Vasoli, *Francesco Patrizi da Cherso*, Roma, 1989.; Lj. Schiffler, *Frane Petrić/Franciscus Patricius, Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, Zagreb, 1997., str. 51-67 (Nova retorika); E. von Erdmann, *Frane Petrić i barokne poetike*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 67-68, 2008., str. 27-41. O N. V. Gučetiću i I. Lukareviću u njihovoj retorici, v. W. Potthoff, *Zur Geschichte der alteren Rhetorik in Dalmatien: „Eloquentia“ des Ivan Lukarević*, u: *Festschrift für Herbert Brauer zum 65. Geburtstag am 14. April 1986*, Köln-Wien, 1986., p. 355-369; isti, *Koncepcija retorike N. V. Gučetića u kontekstu tradicije*, PIHFB, 39-40, 1994., str. 55-60; isti, *Iz povijesti starije hrvatske retorike*, Dani hvarskog kazališta, XX, Hrvatsko barokno pjesništvo, Split, 1994., str. 14-25; isti, *Nekoliko primjedaba povodom izdanja knjige „In primum librum Artis rhetoricae Aristotelis commentaria“ Nikole Gučetića*, PIHFB, 41-42, 1995., str. 344-348.

misliatelja i pisaca, djela iz književne povijesti⁴⁴, jezikoslovlja i umjetnosti. To je ujedno predmet daljnjih znanstvenih istraživanja i otkrivanja one još nepoznate građe, proučavanja i vrednovanja autora i djela, njihove prisutnosti i živog sudjelovanja, kao i utjecaja u europskom kulturnom dijalogu.

13.

Nekoliko primjera iz starije hrvatske filozofske baštine ukazuju na neke aspekte retorike kao umijeća i na recepciju antičkih paradigmi, posebice kako su se one ukrštale i manifestirale u europskoj humanističkoj tradiciji kroz ideal govorništa i govornika. Od razdvajanja disciplina filozofije, retorike, dijalektike i logike pa do nastojanja njihova povezivanja i tijesne međuzavisnosti, nadalje i od spekulativno-teorijskih i praktičkih do znanstvenih promišljanja u različitim su se duhovno-povijesnim razdobljima, okvirima i kontekstima proučavale njihove osnove, principi, strategije, funkcije, problemi i provodile taksonomske analize. Problemi retorike tako se postavljaju u svoj širini a njen se utjecaj također ogleda ne samo u problematici verbalnog iskaza, riječi, jezika i govora, ritma, melodike, gestike (*eloquentia corporis*), oblika, boje (*colores rhetorici*), nego i u disciplinama kao što je primjerice književnost, glazbena umjetnost (*figura musica*), pravo, politika. Pitanja koja obrađuju retoričke teorijske rasprave i djela vrlo su široka, raznovrsna i odnose se kako na lingvistička, semiotička, terminološka, tako i na gnoseološka, antropološka, psihološka, praktička, empirijska, etičko-pedagoška i umjetničko-estetička proučavanja. Orijentacije i tendencije mijenjale su se tijekom stoljeća, i poslije razdoblja kojih smo se dotakli, do povezivanja retorike, poetike i stilistike, ideala stila (*elocutio*), pa retoričkih pisama, teorije afekata, ili dominacije pojmova retoričkog ethosa, pathosa, začudnosti, genija, talenta u 18. st., ili pak retoričkih figura, ornatusa, sve do nove, znanstvene retorike 20. stoljeća. Pozivanja na antičke autoritete, Platona, Aristotela, Cicerona i Kvintilijana, Pseudo Longina i druge nisu iščezla, ali dolazi do raskida s njima. Retorika se i dalje umnogomu svodi na metodološki instrumentarij. Novi karakter i ideal retorike promiču primjerice glazbena teorija, estetika teatra, hermeneutičko tumačenje teksta, pa možemo govoriti o restrukturiranju retorike danas, ali i o novom interesu filozofije za retoriku, ne o konfrontiranju dviju disciplina, pa i

⁴⁴ O hrvatskom književnom baroku, njegovom karakteru i formalno-distinktivnim obilježjima, nejedinstvenosti i krugovima te mnogim aspektima u različitim disciplinama, nadalje posebno o končetoznoj poetici pišu mnogi domaći autori, od kojih navodimo samo neke, budući je to predmet koji zaslužuje zasebne i podrobnije analize: D. Fališevac, Končetizam i Bunićeva poezija, „Umjetnost riječi“, 27, 1983., str. 127-236; P. Pavličić, Barokni stih u Dubrovniku, Dubrovnik, 1995.; Z. Kravar, Barokni opis, Zagreb, 1970.; isti, Studije o hrvatskom književnom baroku, Zagreb, 1975.; isti, Das Barock in der kroatischen Literatur, Köln-Weimar-Wien, 1991.

retoričkih žanrova, nego o retoričnosti filozofskog teksta, kako to smatraju neki suvremeni filozofi. Kategorija vjerojatnog kao dimenzija govora ulazi i u područje znanstvenog probabilističkog diskursa. Čovjek, *zoon logikon i zoon politikon* danas zahtijeva retoriku (retoričnost) otvarajući nov pojam znanja i jezika (koji opisuje, nagoviješta, informira, upućuje, ali ostaje i nadalje ogledalo uma/ bezumlja i misli), kreativnosti, stvaralačke upotrebe jezika, eksperimenta i imaginacije, područje pansemiotike i novih pojmova svojstava ljudskog uma i mentalnih procesa, slobode i granica ljudske inteligencije, kao što su to postavljali i ovdje spomenuti filozofi stoljećima ranije. Miješanje stilova i žanrova, i retorici sestrinskih umijeća, uvodi i nove principe jednog općeg, zajedničkog umjetničkog djela, cjelovite umjetnine rekli bismo, u onom smislu u kojemu je nekada davno govorio Ciceron o kvalitetama koje mora posjedovati (idealni) govornik. Sve manje jednoj od disciplina, retorici je pripalo široko područje prožimanja različitih disciplina. U potvrdu toga svjedoci smo danas pojave novih internacionalnih časopisa za retoriku, društava, institucija, centara i debatnih kružoka. Nešto od tog razvoja retorike u modernom mišljenju Zapada anticipirala je već i naša višestoljetna bogata filozofska baština.

The Art of Rhetorics in the Old Croatian Philosophical Heritage

Summary

In the centuries-old Croatian history of philosophy, the art of rhetorics, the phenomena of oratory and the orator, has been one of the dominant disciplines in nearly all the spiritual-historical epochs. In the European Middle Ages and the educational curriculum of the *trivium* within the *septem artes liberales*, its genesis was continued from the Classical Greek thought (the Sophists, Plato, Aristotle, and others) to the Roman classics of rhetorics (Cicero, Quintilian, and others); in its reception through centuries, it had remained the paradigm of humanistic education, a cultural and spiritual ideal. It had remained that from the Latinist times to the modern age, for writers, philosophers, artists, scientists, diplomats, state and law theoreticians, until the "new rhetorics" of the 20th century. The relations among the disciplines of rhetorics, dialectics, logics, grammar, poetics, and mathematics, their confrontations, interdependence, and interpermeation, are evident in the abundant literature, books, treatises, dialogues, analyses, and interpretations. The reception of the Classical rhetorical works, orientations, tendencies, interpretations, and analyses, is enormous. This refers to the issues of the nature of the art of rhetorics, its definitions, forms, strategies and methods, functions and aims, its position, and its roles. The scope and multidimensionality of its determinants (the epistemological ones, as well the gnoseological, anthropological, linguistic, semantical, semiotic, poetical, artistic, aesthetical, ethical, pedagogical, social, legal, and political ones) are shown by the works written by Croatian philosophers, renowned and prominent persons, and often excellent orators themselves. The paper lists just a few of the many examples of the significant contributions to the Croatian history of rhetorics, made by the participants in the European dialogue of thought.

Keywords: philosophy; theology; rhetorics; language; thought; knowledge; exhortation; *septem artes liberales*; Croatian Latinism; literature; law; politics; diplomacy; Humanism and the Renaissance; Baroque; Plato; Aristotle; Cicero; Dante; M. Marulić; F. De Diversis; M. Vlačić-Illirik; F. Vrančić; P. Skalić; F. Petrić; N. V. Gučetić; M. Monaldi

